

ÖMER NESEFÎ'DE ŞEFAAT DÜŞÜNCESİ

İbrahim Bayram*

Öz

Mâtürîdî kelâm düşüncesinin simge isimlerinden biri olan, yazdığı akaid risalesiyle İslâm dünyasında haklı bir şöhrete kavuşan Ömer Neseî, bu alandaki görüşlerini daha çok tefsiriyle ortaya koymuş bir şahsiyettir. Bu manada onun temas ettiği konulardan biri de şefaate meselesi olmuştur. Ehl-i sünnet çizgisi içerisinde konuyla ilgili görüşlerini beyan eden müellif, şefaati mutlak şekilde reddeden ayetlerle, ona şartlı şekilde izin veren ayetleri birbiriyle bağlantılı şekilde değerlendirmiştir. Söz konusu ayetlerin yorumunda zaman zaman hadisleri de kullanmıştır. O, bu iki temel kaynaktan hareketle şefaatin kapsamına günahkâr müminleri dâhil etmiş, bu hakka sahip olmanın yegâne kriterini iman olarak belirlemiştir. Buna bağlı olarak kâfirlerin ne şefaate etme ne de şefaate edilme hakkına sahip olmadığını savunmuştur. Kimi Ehl-i sünnet kaynaklarında şefaati reddettiği kimilerinde ise onu sadece müminlerin derecelerinin yükseltilmesine tahsis ettiği belirtilen Mu'tezile'ye ilk yaklaşımı nispet etmiş, onlara yönelik eleştirilerini de bu anlayış üzerinden şekillendirmiştir. Konuyla ilgili getirdiği kimi açıklamalarda selefi olan ulemadan istifade ettiği gibi, bazı izahlarında ise halefi olan ilim ehline esin kaynağı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Ömer Neseî, Şefaate, Mümin, Kâfir.

THE THOUGHT OF INTERCESSION IN UMAR NASAFÎ

Abstract

'Umar Nasafî, who is one of the symbol names of the Mâtürîdî Kalâm idea and gained a well-deserved fame in the Islamic world with his 'aqâ'id treatise, is a person who has put his views in this field more with his tafsir. In this sense, one of the issues he came into contact with was the matter of intercession. The author, who has expressed his views on the subject within the Ahl al-Sunna line, has evaluated the verses that absolutely reject intercession and the verses that conditionally allow it in connection with each other. He has also used hadiths from time to time in his interpretation of these verses. He has included sinful believers in the scope of intercession based on these two primary sources, and has determined the sole criterion of having this right as faith. Accordingly, he argued that the infidels had neither the right to intercede nor to be intercede. He opposed the initial approach to Mu'tazila, which was stated in some Ahl al-Sunna sources that he rejected intercession, and others that he only assigned it to the promotion of the degrees of believers, and shaped his criticism towards them through this understanding. As well as benefiting from his predecessor, the ulama in some of the statements he brought about on the subject, he inspired his successor, the scholars in some of his explanations.

Keywords: Kalâm, 'Umar Nasafî, Intercession, Believer, Infidel.

* Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi Kelâm Anabilim Dalı
e-mail: ibrahim.bayram@gop.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4752-0447>
Atıf/Citation: Bayram, İbrahim. "Ömer Neseî'de Şefaate Düşüncesi". BAİD 13 (Haziran 2021), 181-220.

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir.

Plagiarizm: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

Giriş

Kötülük işlemeye meyilli bir şekilde yaratılan, ancak çeşitli yasaklar ile kötülüklerden uzak durmaya çağrılan insan, bu fitratına bağlı olarak tam anlamıyla kendisini bu tür işlerden koruyamamakta, hatta kimi insanlar özelinde onları alışkanlık haline dahi getirebilmektedir. Ancak diğer taraftan aynı insanın çeşitli iyiliklerin de faili olabildiği göz önüne alındığında bu iki uç arasında gidip gelen bireyin nasıl karşılık görmesi gerektiği bir sorun olarak zihinlerde yer tutmaktadır. İlahî dinler itibarıyla sonuç olarak cennet ya da cehenneme gidecek insanların durumunu tespit hususunda temel ölçütün ne ya da neler olduğu sorusu da yine zihinleri meşgul etmektedir. Bu konuda ilgili suallere cevap verebilmenin yolu şüphesiz öncelikle ilahî kitaplardan geçmektedir. Ancak bu durumda da her soru, son şekliyle cevabını bulmamakta, aynı ifadeler farklı insanlar tarafından farklı şekilde yorumlanabildiği için tartışmalar nihayete ermemektedir.

İslâm'daki itikadî fırkalar özelinde ilgili sorulara cevap aşamasında Müslüman olarak ölmenin cennete gitmede temel ölçüt olduğu hususunda genel anlamda bir uzlaşma varsa da, bu kimliğin hangi durumlarda yitirilip yitirilmeyeceği noktasında ihtilaflar bulunmaktadır. Büyük günah işlemiş şekilde ahirete göçen Müslümanların durumu konusunda da bu görüş ayrılıkları sürmektedir. Şüphesiz bu son aşamada en önemli tartışma konularından birini de şefaât meselesi teşkil etmektedir. Ebedi yurt olarak telakki edilen ahirette kişinin konumunun belirlenmesinde, en azından kimi mezhepler düzeyinde, ihmal edilemez bir paya sahip olan şefaât, bu önemine binaen bir tartışma konusu haline gelmiştir. Farklı çeşitleri olan şefaât hakkındaki tartışmalar, daha çok onun kişiyi cehennemden kurtarıp cennete sokacak bir pozisyona sahip olup olamayacağı üzerine yoğunlaşmıştır. Bu manada kimi itikadî fırkalar konuya daha önce tespit ettikleri ilkeler üzerinden yaklaşırken, diğer bir kısmı ağırlıklı olarak ayetlerin mefhumundan hareketle neticeye ulaşmaya çalışmışlardır. Burada konuyu daha çok adalet ve va'd-va'id ilkesi üzerinden değerlendiren ilk yaklaşım Mu'tezile; diğeri ise Ehl-i sünnet anlayışında kendisine yer bulmuştur. Bu konuda Mu'tezile, şefaati oldukça dar bir alana hapsederken, Ehl-i sünnet ise onun kapsamını geniş tutmuştur.

Mu'tezile ve Ehl-i sünnet mezhepleri, şefaath konusunda savundukları görüşleri bir yandan muhtelif kanıtlarla güçlendirmeye çalışırken, diğer yandan da birbirlerinin delillerini çürütmeye gayret etmişlerdir. Buna bağlı olarak her biri diğerini, çeşitli açılardan tenkide tabi tutmuş, böylece konuyla ilgili önemli bir ilmî birikimin oluşmasına katkı sunmuşlardır. Bu noktada Ehl-i sünnet anlayışı doğrultusunda görüşler serdedip, karşıt düşünceye eleştiriler getiren ve böylece konuya zenginlik katan kişilerden biri de Ömer Neseî olmuştur.

Kaynaklarda tam adı Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed¹ b. Ahmed b. İsmâil b. Muhammed b. Ali b. Lokmân en-Neseî es-Semerkindî olarak geçen müellif,² 461 (1068-69) yılında³ Buhara yakınlarında bulunan⁴ (Nahşeb)⁵ Neseî'te dünyaya gelmiştir. İsmâil et-Tenûhî'den hadis dinlemiş,⁶ Cemâleddin Hâmîd b. Muhammed er-Rîğadmûnî, Muhammed b. Mâhân el-Kebindevî, Ömer b. Muhammed el-Buhârî el-Hoşnâmî, Ahmed b. Abdullâh es-Sıbgî, Ebû'l-Muîn en-Neseî'ye öğrencilik yapmış,⁷ Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî'den fıkıh okumuş, ayrıca isimlerini bir eserinde topladığı diğer pek çok hocadan da dersler almıştır. Mekke'de meşhur müfessir Zemahşerî ile de görüşmüştür. Oğlu

¹ Hacı Halife Mustafa b. Abdullâh Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*, tsh. Mehmed Şerefettin Yaltkaya-Rifat Bilge el-Kilisî (Beyrut: Dâru l-hyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.) 1/519; Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, tsh. Muhammed Bedreddin Ebû Firâs en-Na'sanî (Kahire: Matbaatü's-Saade, 1324), 149; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin: terâcimu musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993), 2/571.

² Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkadir b. Muhammed el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (Cize: Hicr lî't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1413/1993), 2/657; Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaut-Hüseyn el-Esed (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 20/127; Şemseddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1403/1983), 2/7; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 149; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 2/571.

³ Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 2/8; Ebû'l-Fazl Celaeddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr Suyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1396/1976), 88.

⁴ Aysel Hümeysra Aslantürk, "Neseî, Necmeddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32/571.

⁵ Ebû Abdullâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdullâh Hamevî Bağdâdî Rûmî Yâkût Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993), 5/2098.

⁶ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 2/571.

⁷ Aslantürk, "Neseî, Necmeddîn", 32/571.

Ebü'l-Leys Ahmed b. Ömer⁸ dışında Burhâneddin el-Merginânî, Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. Ömer el-Akîlî, Muvaffakuddîn Ahmed b. Muhammed el-Hârizmî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Belhî, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Abdülcelfîl es-Semerkindî, Ahmed b. Mûsâ el-Keşşenî ve Burhâneddîn Muhammed b. Hasan el-Kâsânî ise kendisine talebelik yapmıştır.⁹ Tefsir, fıkıh, hadis, kelâm, tarih ve edebiyat gibi pek çok alanda geniş bir müktesebata sahip olan müellif, 537/1142 yılında Semerkant'ta vefat etmiştir.¹⁰

Kaynaklarda farklı alanlarda derinleştiğine ve yüze yakın eser telif ettiğine vurgu yapılan Ömer Neseî,¹¹ şüphesiz kelâm sahasında da bir yetkinliğe sahiptir. Bunun en büyük kanıtı, İslâm dünyasındaki en meşhur akaid risalelerinden biri olan *Akâidü'n-Neseî* adlı eserin müellifi olmasıdır. Yine o, tefsir alanında kaleme aldığı *el-Ekme'lü'l-atvel* ve *et-Teysîr fi't-tefsîr* adlı eserlerinde incelediği muhtelif itikadî konular üzerinden de kelâm sahasındaki liyakatini izhar etmiştir. Ancak ilkinin bilindiği kadarıyla, bazı ciltleri eksik tek bir yazma nüshasının bulunması, diğerinin ise farklı kütüphanelerde yazma nüshaları olsa da baskısının henüz çok yakın bir tarihte (2019) yapılması, müellifin kelâm sahasındaki görüşlerinin yeterince incelenmesine engel teşkil etmiştir.

Kelâmî görüşleri üzerinden yeterince incelenme konusu edinilmeyen Ömer Neseî hakkındaki çalışmalar, daha çok onun *et-Teysîr fi't-tefsîr* adlı eserinin tahkiki üzerine yoğunlaşmıştır. Biri doktora, diğerleri yüksek lisans düzeyinde yapılan pek çok çalışmada mezkûr tefsirin muhtelif sûreleri veya sûre bölümleri tahkik edilmiştir.¹² Bunun dışında yine

⁸ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*, 2/658-660; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 149-150.

⁹ Aslantürk, "Neseî, Necmeddîn", 32/571.

¹⁰ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*, 2/658-660; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 20/126-127; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 2/8-9; Suyuûtî *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 88; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 2/571.

¹¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 20/126-127; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 2/571; Hayreddin Zirikî, *el-A'lâm: Kamûsu terâcim li-eşherî'r-ricâl ve'n-nisâ min'el-Arab ve'l-müstarebîn ve'l-müsteşrikîn* (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 15. Basım, 2002), 5/60.

¹² Bazı örnekler için bk. Ayşe Hümeýra Aslantürk, *Ebü Hafs Ömer en-Neseî'nin (öl. 537-1142) et-Teysîr fi't-tefsîr Adlı Eserinin Tahlili ve el-Bakara Suresi'nin Tenkidli Neşri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995); Ahmet Balaban, *Necmuddin Ömer b. Muhammed en-Neseî'nin et-Teysîr fi't-tefsîr İsimli Eserinin Edisyon Kritiği ve Tahlili (Ali İmran Suresi)* (İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018); Elif Kayıtsız, *Ömer Neseî Tefsirinde Nisa Suresinin Tahkik ve Değerlendirmesi (28b-55b Arası)* (İzmir:

yüksek lisans düzeyinde yapılan diğer çalışmalarda müellifin meşhur akaid risalesi üzerinden görüşleri,¹³ fıkıhla,¹⁴ mezhepler tarihiyle ilgili bir eseri,¹⁵ *Garîbu'l-Kur'an* alanında bir telifi¹⁶ ve hadis sahasındaki bir çalışması incelenmiştir.¹⁷ Müellif hakkında makale ve bildiri şeklinde yapılan çalışmalarda ise onun bazı fikhî ve kelâmî meseleler üzerinden Hanefî ve Mâtürîdî anlayışa katkıları,¹⁸ akaid risalesinde Allah inancı,¹⁹ İslâmî fırkalara dair tasnif ve değerlendirmesi²⁰, nihayet imanın şubeleri

---

Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Rüveyde Mintaş Çakar, *Ömer Neseî'nin tefsirinde En'am Sûresi'nin (144b-177a Arası) Tahkiki ve Değerlendirmesi* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Esra Nur Gülkaya, *Ömer Neseî Tefsirinde Nisa Sûresi'nin Tahkik ve Değerlendirmesi (1b-28b Arası)* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Sevil Gündür, *Ömer Neseî Tefsirinde Yusuf Suresinin Tahkik ve Değerlendirmesi (82b-113b)* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Cemile Boğa, *Ömer Neseî Tefsir'inde Mü'minûn ve Furkân Sûrelerinin Tahkik ve değerlendirilmesi* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Melike Can, *Ömer Neseî Tefsiri'nde Hacc Sûresi'nin Tahkik ve Değerlendirmesi* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020); Abdülmenaf Öztürk, *Ömer Neseî'nin İbrahim ve Hicr Sûresi Tahkik ve Değerlendirmesi* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

¹³ Hüdaverdi Adam, *Necmü'd-Din Ömer En-Neseî ve Akidesi* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1987).

¹⁴ Hüseyin Sağlam, *Hanefî Fıkıhında Hilâfiyyât ve Neseî'nin Bilinmeyen Bir Hilâfiyyât Eseri Tenkitli Neşir ve Çeviri*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

¹⁵ Abdullâh Dinç, *Beyânü'l-Mezahib Adlı Eseri Bağlamında Ömer Neseî'nin Mezhepleri Tasnifi* (Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2012).

¹⁶ Huzeife Kocabaş, *Ömer Neseî ve Kitabü'l-Beyân an Ğaribi'l-Kur'an Adlı Eseri: Metin ve İnceleme* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

¹⁷ Mehmet Bozkırlı, *Necmeddîn en-Neseî ve Hadis İlimindeki Yeri (Es-Seb'ıyyât-es-Sem'ıyyât isimli yazma eseri özelinde)* (İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

¹⁸ A. Hümeýra Aslantürk, "Türk Müfessiri Ömer Neseî (537/1141)'nin Hanefî-Mâtürîdî Anlayışının Yayılmasına Katkıları", *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu=International Symposium on the Contribution of Turkish World to Islam [Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu I (2007: Isparta)*, ed. İsmâil Hakkı Göksoy-Nejdet Durak (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2007), 611-618.

¹⁹ Fatma Pınar, "İmâm-ı A'zâm Ebu Hanife, et-Tahavî ve Ömer en-Neseî'nin Akaid Metinlerinde Allah İnancı", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi = Journal of Social Sciences* 28 (2015), 139-157.

²⁰ Abdullâh Dinç, "Beyânü'l-Mezâhib Adlı Eseri ve Şerhinde Ömer Neseî'nin İslam Mezheplerini Tasnifi ve Değerlendirmesi= Omar Nasafî's Classification and Evaluation of Islamic Sects As Expressed in the Work of Bayanu'l-Mazahib and Its

hakkındaki bir rivayet üzerinden yaptığı izahat²¹ ele alınmıştır. Ayrıca onun müfessir ve fakih kimliğini öne çıkaran bir kısım kitaplar da telif edilmiştir.²²

Görüldüğü üzere Türkçe’de Ömer Neseffî hakkında ağırlıklı olarak onun müfessir kimliğini öne çıkaran çalışmalar yapılmıştır. Bunların tümü müellifin *et-Teysîr fi’t-tefsîr* eserinden hareketle ortaya konulurken, diğer tefsir eseri *el-Ekme’lû’l-atvel* ise daha çok Arapça yapılan tez çalışmalarında kendisine yer bulmuştur.²³ Onun kelâma dair görüşleri ise oldukça muhtasar olan akaid risalesindeki fikirleri ile mezkûr ilk tefsirinde örnek kabilinden yer alan bir kaç kelâmî mesele özelinde incelenmiştir. Her ne kadar akaid risalesi üzerinde pek çok şerh ve haşiyeler yapılmışsa da buradaki görüşler doğrudan onun fikirlerini değil, ilgili müelliflerin düşüncelerini ortaya koyduğu için onları tam anlamıyla Ömer Neseffî ile ilişkilendirmek doğru olmasa gerektir. İşte bu noktada işbu çalışmada müellifin kelâmın önemli ve tartışmalı meselelerinden birini teşkil eden şefaât konusuna yaklaşımı ele alınmıştır. Bunun için şefaâtle ilgili olduğu kabul edilen ayetler bağlamında *et-Teysîr fi’t-tefsîr* isimli tefsirine başvurulmuştur. Ayrıca oldukça kısa bilgiler içerse de şefaât konusuna yaklaşımına dair ipuçları sunan bir kısım matbu ve yazma risalelerine de müracaat edilmiştir.

Commentary”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi=The Journal of International Social Research* 11/56 (2018), 959-976.

²¹ Yunus Öztürk, "Bir Tasnif İki Kimlik: Ömer en-Neseffî'nin Mütakellim-Sûfi Kimliği", *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/ 1 (Eylül 2020), 55-74.

²² Ayşe Hümeysra Aslantürk, *Ömer en-Neseffî ve Tefsirdeki Metodu* (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2007); Hasan Özer, *Maveraünnehir İslam Hukukçuları Ömer Neseffî'nin el-Manzume'si ve Ebû'l-Berekat Neseffî'nin el-Musaffa'sı* (Konya: Haciveyisade İlim ve Kültür Vakfı, 2018).

²³ Bazı örnekleri için bk. Ahmed Muhammed Âmir Havâs Hindiye, *el-Ekme’lû’l-atvel li’l-İmâm en-Neseffî el-müteveffâ 537h (tahkik ve dirâse li-tefsîri’n-Neseffî el-müteveffâ 537h min evveli (el-mahtût ile’l-âyet mieteyn ve sittîn min sûreti’l-Bakara))* (Kahire: Câmiatü’l-Ezher, Doktora Tezi, 1989); Sabre el-Hüseynî Mürsî er-Rufâî, *el-Ekme’lû’l-atvel tahkik ve dirâse li tefsiri’n-Neseffî el-müteveffâ sene 537h mine’l-âyet 31 min sûreti Yûnus ile’l-âyet 82 min sûreti’l-İsrâ* (Kahire: Câmiatü’l-Ezher, Yüksek Lisans Tezi, 1990); Semiyeye Sâbit Ahmed Mihrân, *el-Ekme’lû’l-atvel tasnifü’l-İmâmî’l-celîl Necmüddîn Ebû Hafs en-Neseffî el-müteveffâ sene 537h ibtidâen mine’l-âyet (38) min sûreti’l-Kasas ile’l-âyet (35) min sûreti’z-Zuhruf* (Kahire: Câmiatü’l-Ezher, Yüksek Lisans Tezi, 1991); Ahmed Abdurrahmân İzze, *el-Ekme’lû’l-atvel (tahkik ve dirâse li tefsiri’n-Neseffî el-müteveffâ sene 537h) min sûreti’l-Kalem ilâ nihâyeti sûreti’n-Nâs* (Kahire: Câmiatü’l-Ezher, Yüksek Lisans Tezi, 1992).

Ömer Neseffî'nin şefaate ilgili fikirlerine ulaşılrken bahsedildiği üzere yazdığı mezkûr tefsir eseri temel alındığı için bu konudaki görüşleri şefaate ayetleri üzerinden değerlendirilecektir. Bu noktada kimi zaman ilgili ayetlerin tefsirinde değindiği konularla bağlantısı olup da diğer eserlerinde yer verdiği bazı görüşleri de söz konusu ayetlerin yorumu altına dâhil edilecektir. Bunun dışında beslendiği ve beslediği muhtemel kaynaklara ışık tutmak, konuyu daha zengin bir hale getirmek ve bir mukayese imkânı sunmak için ayrıca selefi ve halefi olan ulemanın görüşlerine de zaman zaman atıflar yapılacaktır. Bu noktada Ömer Neseffî gibi hem kelâmcı hem müfessir kimliğine, üstelik bir otorite liyakatinde sahip olması, hem de tefsirinde işin içerisine Mu'tezile'yi dâhil etmesi ve konuya farklı zenginlikler katması itibariyle Fahreddîn er-Râzî'ye sıklıkla başvurulacaktır. Böylece daha geniş bir çerçevede şefaate konusunun adeta serencamı gözler önüne serilmiş olacaktır.

Ömer Neseffî'nin ağırlıklı olarak müfessir kimliğiyle görüş beyan ettiği şefaate konusundaki fikirlerinin daha iyi anlaşılması adına görüşlerine yer verilecek olan zevatın bir kısmı onun mensubu bulunduğu Mâtürîdî mezhebinin önde gelen ilim ehli olacaktır. Ömer Neseffî'nin çağdaşı, selefi ve halefi konumunda olan bu zevatın bir bölümü tıpkı müellif gibi müfessir ve mütekellim kimliğini haizken bir kısmı ise bunlardan sadece bir hüviyete sahiptir. Bu noktada onlardan yapılacak olan aktarımlar, bir yönüyle şefaate konusundaki Mâtürîdî anlayışın genel bir perspektifinin sunulmasına ve Ömer Neseffî'nin bu husustaki konumunun tayinine de hizmet edecektir. Burada müellifin, tefsirinin en önemli kaynağı konumunda bulunan İmâm Mâtürîdî ismini özel olarak anmak gerekmektedir.

Konunun işlenişinde, Ehl-i sünnet kimliğinde ve Mu'tezile karşıtlığında Ömer Neseffî ile birleşen Eş'arî ulemaya da atıflar yapılacaktır. Bunların ağırlıklı kısmı da yine müfessir ve mütekellim hüviyetine sahip zevat arasından seçilecektir. Şefaate gibi bütün Ehl-i sünnet fırkalarının ittifak ettiği bir konuda yapılacak olan bu referanslar, daha çok günahkâr olarak ahirete göçen müminlere de şefaatin olacağı hususundaki fikir birliğine dikkat çekecektir. Bu meyanda ilgili atıflar, Ömer Neseffî'nin konuyla ilgili yaklaşımında bir bütünün parçası konumunda bulunduğuna, ayrıca bu hususta Mu'tezile mezhebine nispet ettiği görüşte yalnız olmadığına işaret edecektir. Burada söz konusu referanslar, müellifin yer vermediği

bazı hususlara değinmesi itibariyle elbette meseleye ayrı bir zenginlik de katacaktır.

İhtilafların olduğu bir konuda farklı görüşlerin objektif bir şekilde aktarılması da önem arz ettiğinden bu noktada Ömer Neseffî'nin, şefaati inkâr ile suçladığı Mu'tezile'nin meseleye yaklaşımına ışık tutan bazı açıklamalarına da yer verilecektir. Bu meyanda Ebü'l-Kâsım el-Belhî el-Kâ'bî (öl. 319/931), Sâhib b. Abbâd (öl. 385/995), Kâdî Abdülcebbar (öl. 415/1025) ve Zemahşerî (öl. 538/1144) gibi Mu'tezilî zevata atıflarda bulunulacaktır. Ömer Neseffî'nin çatısı altında bulunduğu Ehl-i sünnet ile Mu'tezile mezhebinin konuyla ilgili farklı yaklaşımlara sahip olduğunu gösterme babından, Mu'tezile adına ismi zikredilen son iki zata başka atıflar da yapılacaktır.

Nihayet İslam düşüncesinde ismi anıldığında müfessir kimliği hatıra gelen, bu yönüyle temayüz eden bir kısım zevata da konu boyunca atıflarda bulunulacaktır. Bunlar daha çok Ömer Neseffî'nin selefi konumunda bulunan zatlar olacaktır. Böylece tefsirinde rivayetler de önemli bir yer tutan müellifin, işin bu boyutu itibariyle konuyla ilgili izahlarında hangi kaynaklardan beslenmiş olabileceğine yönelik zihinlerde bir ipucu oluşturulmuş olacaktır. Elbette bu ifade, çalışma boyunca yer verilen kaynakların müellifin referans sahasını teşkil ettiği gibi bir iddiayı tazammun etmemektedir.

Ömer Neseffî'nin şefaât konusunda ortaya koyduğu görüşlerin yerini belirleme, çoğu kez onları teyit etme, kimi zaman zenginleştirme, kimi zaman aksi fikirleri bildirme amacına hizmet eden bu atıflar, müellifin Ehl-i sünnetin şefaât yaklaşımını güçlendirmek için çaba harcadığını göstermektedir. İşte bu makale de onun işbu gayretlerini izhar etme ve bağlı bulunduğu düşünce doğrultusunda öncesiyle sonrası arasında bir köprü vazifesi görme konumuna ışık tutmaya çalışacaktır.

1. Ömer Neseffî'nin Şefaât Anlayışı

İsmi, daha çok kaleme aldığı akaid risalesi ile duyuran Ömer Neseffî, bu eseriyle bir kelâmcı hüviyetini izhar etse de ardında bu alandaki fikirlerini genişçe ortaya koyduğu bir kelâm eseri bırakmamıştır. Bu manada onun itikadî görüşlerini daha çok yazdığı ilgili tefsir eseri üzerinden takip etmek gerekmektedir. İşte bu yüzden bu çalışmada da müellifin şefaate dair

düşünceleri ağırlıklı olarak *et-Teysîr fi't-tefsîr* adlı eserinden hareketle ortaya konulacak, ilgili başlıklar da buna uygun şekilde tespit edilecektir. Bu anlamda önce onun şefaate ilgili yaptığı tanımlar ve kelimenin kökenine dair getirdiği açıklamalar ortaya konulacaktır. Daha sonra nüzûl sırası gözetilerek önce şefaati mutlak anlamda reddeden; ikinci olarak da ona şartlı olarak izin veren ayetler hakkındaki yorumlarına yer verilecektir. Nihayet sonuç kısmıyla da makale sona erdirilecektir.

1.1. Şefaate Kavramının Mahiyeti

Ömer Neseî, Kur'an'da geçen ilk şefaate kelimesinin (el-Bakara 2/48) tefsirinde onun etimolojisine dair bilgi vermektedir. Buna göre şefaate, şefî veya şâfi kelimelerinin mastarıdır. Şâfi başkasının ihtiyacının giderilmesini talep eden kimse anlamına gelmektedir. Bu kelime de aracı olmak anlamındaki “şefea” fiilinden türemiştir. Bu kimsenin şâfi diye isimlendirilmesi; kendisini, kimin isteğinin karşılanmasını istiyorsa onun bu talebinin gerçekleşmesi hususunda zatını aracı kılmasından ötürüdür.²⁴ Müellif, fıkıh sözlüğü mahiyetinde kaleme aldığı eserinde de şefaate kelimesini tanımlarken benzer bir ifade kullanmaktadır. Buna göre şefaate; kişinin zatını, kendisinden aracılık isteyen kimsenin ihtiyacının karşılanması hususunda aracı kılmasıdır.²⁵

Müellif, şefaate kelimesinin izahında şef ve şüf'a kavramıyla da bağlantı kurmaktadır. Sözlükte “tek” kelimesinin zıddı, yani “çift” anlamında kullanıldığını belirttiği şef kavramı²⁶ dışında şüf'a kelimesinin de başkasının mülkünü kendi mülküne ekleme anlamına geldiğini belirtmekte ve onun şefaate kelimesiyle aynı anlam çerçevesinde kullanıldığını dikkat çekmektedir.²⁷ Tefsirinin bir başka bölümünde yaptığı bir diğer açıklamada ise bu kez şefaati kendisinden şefaate umulan varlıktan ihtiyacın karşılanması hususunda kişinin zatını, başka kişinin

²⁴ Ebû Hafis Necmeddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, thk. Maher Edîp Habbûş-Fâdî el-Magribî (İstanbul; Beyrut: Dârü'l-Lübâb, 1440/2019), 2/162.

²⁵ Ebû Hafis Necmeddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî, *Tilbetü't-talebe*, thk. Halid Abdurrahmân el-Ak (Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 1431/2010), 253.

²⁶ Ömer Neseî, *Tilbetü't-talebe*, 253. Müellif, tefsirinde de Fecr suresi 3. ayetinde yer alan şef kelimesine dair ortaya atılan görüşlere yer verirken, bunların arasında onun sayıların içerisindeki çift rakamı anlamına geldiği yönündeki bir rivayeti de nakleder. Bk. Ömer Neseî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 15/331.

²⁷ Ömer Neseî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 2/162.

nefsine eklemesi anlamına geldiğini belirtir. Yine bu noktada şüf'anın da, bir mülke başka bir mülkün katılması nedeniyle bu şekilde isimlendirildiğini kaydeder.²⁸

Şefaât kavramının tek anlamındaki “vetr” kelimesinin mukabili olup “çift” manasında kullanılan şef' kelimesinden türediğini söyleyen Kâdî Abdülcebbâr da burada ihtiyaç sahibinin, şefaât eden kişi ile birlikte adeta bir çift oluşturmasının göz önüne alındığını belirtir. İstilahî bağlamda ise onun; kişinin başka birine fayda sağlaması ya da ondan zararı gidermesi manasına geldiğini söyler. Bunun için şâfi' (şefaât eden), meşfû' leh (kendisi için şefaât istenen), meşfû' fih (şefaate konu günah) ve meşfû' ileyh (kendisinden şefaât talep edilen) gibi unsurlara ihtiyaç olduğunu belirtir.²⁹ Râgıb el-İsfahânî de (öl. V/XI. yüzyılın ilk çeyreği) şef' kavramına, bir şeyi benzerine eklemek şeklinde anlam verdikten sonra şefaât kelimesinin daha çok mertebeye üstün olanın kendisinden aşağıda olan bir kişiyle bir araya gelmesi anlamında kullanıldığını belirtir.³⁰ Bütün bu açıklamalardan, şefaât kavramının kendisinden türediği şef'/çift kelimesinin çağrıştırdığı üzere iki kişinin bir araya gelmesi veya birleşmesi manası üzerinde ittifak ettiği, istilah anlamının da bu çerçevede oluştuğu anlaşılmaktadır.

1.2. Şefaât Ayetlerine Dönük Yorumları

1.2.1. Mutlak Anlamda Şefaati Reddeden Ayetlere Dair Yorumları

Müddessir 74/48

Ömer Neseî, “Artık onlara, şefaâtçilerin şefaati fayda vermez.”³¹ mealindeki ayetin tefsirinde bu kelâmın şefaât hakkının müminlere verileceği yönünde bir kanıt içerdiğini söyler.³² Burada şefaati mutlak şekilde reddeden bir yapıya sahip olan mezkûr ayeti doğrudan

²⁸ Ömer Neseî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 5/134.

²⁹ Ebü'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdülcebbâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, thk. Abdülkerim Osman (Kahire: Mektebetü Vehbe, 3. Basım, 1416/1996), 688. İlgili dört kavram hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Yaşar Düzenli, *Üslub ve Semantik Açıdan Kur'ân ve Şefaât* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2. Basım, 2008), 53-54.

³⁰ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnan Dâvûdî (Dımaşk: Dârü'l-Kalem; Beyrut: Dârü'ş-Şamiyye, 4. Basım, 1430/2009), 456-457.

³¹ el-Müddessir 74/48.

³² Ömer Neseî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 15/106.

müminlere şefaatin bir kanıtı haline getirir. Bunu da ayette reddedilen şefaatin kâfirler hakkında olması ile delillendirir, ancak istidlal veçhesi hakkında hususi bir açıklamada bulunmaz. Müellif, bu konudaki hükmünü ayrıca “Ümmetinden yalnız bir kişinin şefaati ile, Rebîa ve Mudar kabilelerinden daha çok kişiler cennete girer”³³ hadisi üzerinden de teyit etmeye çalışır.³⁴

Nesefî'nin tefsirindeki en önemli kaynaklarından olan İmam Mâtürîdî de (öl. 333/944), işbu ilahî kelâmın tefsirinde Allah'ın iznine bağlı olarak gerçekleşeceği bildirilen ayetlerden hareketle burada şefaatin nefyinin mutlak anlamda onun reddi anlamına gelmediğini söyler. Buna bağlı olarak da bazı kimselerden nefyedilen şefaatin diğer bazı kişiler için gerçekleşeceğini kaydeder.³⁵ Burada Ömer Nesefî'nin şefaati mutlak anlamda reddeden ilgili ayetten müminlere şafaat edileceği yönünde kanıt çıkartan tavrının bir benzerini İmâm Mâtürîdî gibi Nureddîn es-Sâbûnî'de (öl. 580/1144) de görmek mümkündür. Bu manada o, müminlere şafaat olmayacak olsa, mezkûr ayette reddedilen şefaatin kâfirlere tahsis edilmesinin bir anlamı olamayacağını söyler.³⁶ Yine Ebû'l-Berekât en-Nesefî de (öl. 710/1310) aynı ayetin tefsirinde bu ilahî kelâmın müminlere şafaat edileceği yönünde bir delil barındırdığını savunduktan sonra aynı hadise yer vererek bu görüşünü teyit etmeye çalışır.³⁷ Ömer Nesefî'nin akaid risalesinin en önemli şârihi Sa'düddîn et-Teftâzânî de (öl. 792/1390), mezkûr ayetin üslubundan, şefaatin aslının olduğuna dönük bir hüküm çıkarır.³⁸

---

³³ Ali b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân Müttakî Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, nşr. Bekri Hayyanî-Saffet Sakka (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 5. Basım, 1405/1985), 12/67 (No. 34609).

³⁴ Ömer Nesefî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 15/106.

³⁵ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Mâtürîdî Semerkandî Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, thk. Ertuğrul Boynukalın (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2006), 15/273.

³⁶ Ebû Muhammed Nûreddin es-Sâbûnî, *Kitabü'l-bidâye mine'l-kifâye fi'l-hidâye fi usulî'd-din*, thk. Fethullah Huleyf (Kahire: Dârü'l-Maarif, 1969), 145.

³⁷ Ebû'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd Nesefî, *Tefsirü'n-Nesefî=Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vil*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi (Beyrut: Dârü'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998), 3/568.

³⁸ Sa'düddîn et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefî*, thk. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ (Kahire: Mektebetü'l-Külliyatü'l-Ezheriyye, 1408/1998), 75.

A`râf 7/53

Ömer Neseffî, A`râf sûresinde yer alan “*Kitap'ın haber verdiği sonuçtan başka bir şey mi bekliyorlar? Sonuç gelip çattığı gün, önceleri onu unutmuş olanlar, ‘Rabbimizin peygamberleri şüphesiz bize gerçeği getirmişti, şimdi bize şefaât etsin yahut geriye çevrilsek de işlediklerimizin başka türlüünü işlese’ derler.*”³⁹ ayetinin tefsirinde yer verdiği bir rivayet üzerinden müşriklerin, taptıkları ve aracılık umdukları varlıklardan beklentilerinin boşa çıkacağını söyler.⁴⁰ Aynı ayetin tefsirini yaptığı bölümde Fahreddîn er-Râzî ise (öl. 606/1210), azabın içerisine düşen müşriklerin bundan kurtulmayı mümkün hale getirecek iki yoldan birinin bir şefaâtçi bulmaktan geçtiğini düşüneceklerini söyler. Ancak buna karşılık dünyada taptıkları putlarının böyle bir şefaatte bulunamayacağını, bu yüzden müşriklerin bu batıl inançlarından bir fayda göremeyeceklerini kaydeder.⁴¹

Kelâmcı ve müfessir Kâdî Beyzâvî (öl. 685/1286) ile Ebussuûd Efendi ise (öl. 982/1574), ilgili ayetin tefsirinde, şefaât aracılığıyla azabın geri çevrilmesi veya dünyaya dönme beklentisine girecek olan müşriklerin umutlarının boşa çıkacağını ve o putlarının kendilerine şefaâtçi olamayacağını farkına varacaklarını söyler.⁴² 17. yüzyıl Osmanlı âlimlerinden İsmâil Konevî ise (öl. 1195/1781), buradaki şefaatin müşriklerin kıyamet gününde içine düşecekleri azaptan kurtulmaya dönük aracılık umudu olarak ele alınmasının daha doğru olduğunu savunur.⁴³ Bu meselede Neseffî'nin müşriklerin şefaât beklentisini, üzerlerindeki azabın kalkması noktasına teksif ettiği dikkat çekmektedir.

³⁹ el-A`râf 7/53.

⁴⁰ Ömer Neseffî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 6/363.

⁴¹ Ebû Abdullâh Fahreddîn Muhammed b. Ömer Fahreddîn er-Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî* (Beirut: Dârü'l-Fikr, 1981), 14/101.

⁴² Ebû Saîd Nâsirüddîn Abdullâh b. Ömer b. Muhammed Beyzâvî, *Envârü't-tenzil ve esrârü't-te'vîl*, haz. Muhammed Abdurrahmân el-Maraşlı (Beirut: Dârü l'hyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 3/15; Ebussuûd Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *Tefsîru Ebi's-suûd=İrşâd-ı akl-ı selîm ilâ mezâye'l-Kur'ani'l-Kerîm* (Beirut: Dârü l'hyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 3/232.

⁴³ Ebü'l-Müfeddâ İsmâüddîn İsmâil b. Muhammed b. Mustafa Konevî İsmâil Efendi, *Hâşiyetü'l-Konevî alâ tefsîri'l-Beyzâvî*, tsh. Abdullâh Muhammed Mahmûd Ömer (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1422/2001), 8/397.

Yâsîn 36/23

Ömer Neseî, Yâsîn sûresinde yer alan “O’nu bırakıp da tanrılar edinir miyim? Eğer Rahmân olan Allah bana bir zarar vermek isterse, o tanrıların şefaati bana fayda vermez, beni kurtaramazlar.”⁴⁴ ayetinin tefsirinde de oldukça kısa bir açıklama yapar. Buradaki “tanrılar/ilahlar” ifadesinden kastın putlar olduğunu söyler. Burada ilgili ifade biçiminden hareketle putperest müşriklerin, taptıkları putların, kendilerini Allah’tan koruyamayacakları hususuna dönük bir mananın anlaşıldığını kaydeder.⁴⁵

Fahreddîn er-Râzî de mezkûr ayetin tefsirinde bir şahsın bir kişiyi başka bir varlığın vereceği zarardan korumak için yapacağı ilk en güzel işin onun adına şefaata olacağını söyler. Bu aracılık kabul edilirse o kişiden zarar defedilecek iken, aksi halde bu zararın o kimseye dokunacağını belirtir. Müellif, daha sonra mezkûr ayette Allah’tan başka ilahların hiçbir şefaatinin fayda vermeyeceği belirtilerek O’nun tek ma’bûd olduğu hususunun vurgulandığını kaydeder. Ne faydası ne de zararı dokunan böylesi varlıkların ibadete layık olamayacakları hususunun altını çizer.⁴⁶

Yûnus 10/18

Ömer Neseî, “Onlar, Allah’ı bırakarak, kendilerine fayda da zarar da veremeyen putlara taparlar: ‘Bunlar, Allah katında bizim şefaathilerimizdir’ derler.”⁴⁷ ayetinin tefsirinde ise, o müşriklerin şefaathçi gözüyle baktıkları varlıklardan beklentilerini, dünyevî boyuta indirgeyen bir rivayete yer verir. İlgili rivayete göre müşrikler, zaten dirilişi inkâr ettikleri için onlara burada nispet edilen şefaathçi beklentisi dünyevî geçimlerinin kolaylığı hususundadır. Müellif, bu rivayete katıldığına dönük herhangi bir ifade kullanmaz. Lakin onun bu görüşü sıradan bir rivayet (kıyle) tarzında aktarmadığına bakılacak olursa, bu düşünceye uzak durmadığını ifade etmek mümkündür.⁴⁸ Ancak bu aşamada müşriklerin şefaath beklentisine karşılık verilmeyeceğini bildiren diğer ayetlerde de aynı yorumun yapılıp bu işin dünyevî alanla sınırlandırılması gerekirken, böyle bir yol takip edilmediği ve olayın cehennem azabından

⁴⁴ Yâsîn 36/23.

⁴⁵ Ömer Neseî, *et-Teysîr fi’t-tefsîr*, 12/351.

⁴⁶ Fahreddîn er-Râzî, *Tefsîru’l-Fahri’r-Râzî*, 26/59.

⁴⁷ Yûnus 10/18.

⁴⁸ Ömer Neseî, *et-Teysîr fi’t-tefsîr*, 8/37.

kurtulma ekseninde açıklandığı da bilinmektedir. Doğrudan müellif de ilgili şefaât ayetlerini genel itibariyle bu şekilde uhrevî boyut üzerinden izah etmektedir. O halde mezkûr yorumun ortaya çıkardığı zahirî çatışmanın bertaraf edilmesi gerekmektedir.

İşte bu noktada müellifin bir açıklaması söz konusu karışıklığı gidermektedir. Bu da onun diriliş itibariyle müşrikler hakkında yapmış olduğu bir tasniftir. Burada diriliş inancı noktasında müşrikleri gruplara ayıran müellif, onların bir kısmının bu işi inkâr ettiğini, bir kısmının bu konuda şüphe içerisinde olduğunu, bir kısmının ilahlarından şefaât beklediğini, diğer bir bölümünün ise “*rabbime döndürülmüş olsam bile muhakkak O’nun katında benim için daha güzel şeyler vardır.*”⁴⁹ diyen kimselerden teşekkül ettiğini söyler.⁵⁰ Yine bir başka yerde kâfirlerin, ilki, yaratıcıyı inkâr edenler; ikincisi, yaratıcı varlığı kabul edip, dirilişi reddedenler şeklinde ikiye ayırdıktan sonra ilk grubun pek çok delile karşın O’nun varlık ve birliğini inkâr etmesinin her ne kadar garip ise de, ilk aşamada bir yaratıcıyı kabul eden ikinci grubun sergilediği diriliş inkârcı tavrın daha ilginç olduğunu kaydeder.⁵¹ Bu ifadeleriyle o, müşriklerin arasında ikinci gruba mensup kişilerin bulunduğunu ihsas etmiş olur. Bütün bu yorumlarıyla ise o, yukarıda Yûnus sûresi 10/18. ayetinin tefsirinde yaptığı yorumun diriliş inkâr eden kimseler için geçerli olduğunu, işbu izahının, uhrevî boyut üzerinden açıkladığı şefaât yorumlarına tezat teşkil etmediğini göstermiş olur.

Öte yandan işbu rivayete Ömer Neseff’den önce meşhur müfessir Ebü’l-Hasen Ali el-Vâhidî’nin de (öl. 468/1076) yer verdiği görülür.⁵² Yine İsmâil Hakkı Bursevî de (öl. 1137/1725) aynı ayetin tefsirinde benzer şekilde önce ahireti reddettikleri için müşriklerin şefaât umutlarının dünyevî olduğunu belirtir. Ancak ardından diğer ihtimali hesaba katıp müşriklerin dirilişe inandıklarının kabulü halinde bu beklentinin uhrevî de

⁴⁹ Fussilet 41/50.

⁵⁰ Ömer Neseffî, *et-Teysîr fi’t-tefsîr*, 15/179.

⁵¹ Ömer Neseffî, *et-Teysîr fi’t-tefsîr*, 9/19.

⁵² Ebü’l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbûrî el-Vâhidî, *et-Tefsîrü’l-basît*, thk. İbrâhim b. Ali el-Hasen (Riyad: Câmîatü’l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1430), 11/149.

olabileceğini söyler.⁵³ Böylece bütün görüşlerinde hemfikir olmayan müşriklerin şefaât beklentilerinin de birbirinden farklı olabileceğine işaret etmiş olur.

Fahreddin er-Râzî ise Yûnus sûresi 18. ayetini tefsir ettiği bölümde, farklı bir konuya, müşriklerin putların kendilerine şefaâtçı olacağı düşüncesine kapılmalarının muhtemel nedenlerine ışık tutar. Bununla ilgili muhtelif görüşlerin olduğunu söyleyen müellif, onları saymaya başlar. Buna göre onlar, kâinatın farklı bölgelerini yöneten felekler âleminden muayyen bir ruh olduğu düşüncesiyle onun adına bir put tayin etmişler ve ona ibadet etmişlerdir. İkinci ihtimale göre müşrikler Allah'a kulluklarını izhar hususunda ehliyeti olduğunu düşündükleri yıldızlara tapınırlarken, onların doğup battığını görünce onlar adına putlar yapmışlar ve onlara tapmaya başlamışlardır. Üçüncüsü onlar putlarının üzerine belirli bazı tılsımlar koyuyorlar, sonra bu tılsımlar üzerinden bazı beklentilere giriyorlardı. Dördüncüsü putlarını Allah katında kendilerine şefaât edeceğini zannettikleri bazı büyük insanların suretlerinde yapıyorlardı. Beşincisi onlar ilahı büyük bir nur, melekleri de başka nurlar olarak tasavvur edip, en büyük putu ilah şeklinde; diğerlerini de melekler suretinde yapıyorlardı. Altıncısı ilahın bazı yüce zatlara hulul edebileceği düşüncesi ile onlar bu yola başvuruyorlardı. Râzî, bu ihtimalleri sıraladıktan sonra *"Onlar Allah'ı bırakarak kendilerine fayda da zarar da veremeyen putlara taparlar."*⁵⁴ ayetinden hareketle bütün bu düşüncelerin batıl olduğunu ifade eder.⁵⁵

En'âm 6/51

Ömer Neseî, *"Rablerinin huzurunda toplanacaklarından korkanları Kur'an'la uyar. Onlar için Allah'tan başka ne bir dost ne de bir şefaâtçı vardır."*⁵⁶ ayetinde geçen şefî kavramından hareketle de şefaât hakkında bir açıklama yapar. İlgili korkuya sahip olanların şefaâtçisi olmayacağı ifadesini; onların Allah'tan başka bir yardımcı veya günahlarını

⁵³ İsmâil Hakkı b. Mustafa el-Hanefî el-Halvetî el-Bursevî, *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'an*, tsh. Abdullatif Hasan Abdurrahmân (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1439-40/2018), 4/28.

⁵⁴ Yûnus 10/18.

⁵⁵ Fahreddîn er-Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 17/63.

⁵⁶ el-En'âm 6/51.

bağışlayıcısı bulunmayacağı şeklinde yorumlar.⁵⁷ Müellif, En`âm sûresi 6/90. ayette geçen şefî` kelimesini de günahlarının bağışlanmasını sağlayacak bir aracı olarak tefsir eder.⁵⁸ Daha sonra getirdiği bir açıklamada şefaât edecek kişilerin bunu ancak Allah'ın izniyle gerçekleştireceklerini dile getirir. Öte yandan konuyla ilgili aktarılan bir rivayete yer verip şefaâtçisi olmayacak kişilerin kâfirler olduğunu ilave eder.⁵⁹

En`âm 6/94

Müellif, “Allah’ın size göre ortağı olduklarını iddia ederek yardımlarına, şefaâtlerine güvendiğiniz ortakları yanınızda görmüyoruz.”⁶⁰ ayetinin tefsirinde de kendisinden şefaât umulan kişilerden bir grubun Allah’a ortak koşulan putlar olduğunu ifade eder. Ardından ayetin devamında geçen ifadelerden hareketle onların bu şefaâtçi olacaklarını umdukları kimseler hususunda hüsrana uğrayacaklarını kaydeder.⁶¹

Kaleme aldığı rivayet tefsiriyle pek çok müfessirin kaynağı haline gelen İbn Ebû Hâtîm er-Râzî de (öl. 327/938), bir müşrikin Lât ve Uzzâ'nın kendisine şefaât edeceği yönündeki sözlerini ilgili ayetin nüzûl sebebi olarak gösterdikten sonra bir açıklama yapar. Müşriklerin o putlara, Allah katında kendilerine şefaâtçi olmaları için ibadet ettiklerini söyler. Onların Allah’a ortak koştukları bu putlar üzerinden şefaât beklемelerinin yanlışlığına işaret eder.⁶² Rivayet ve dirayet tefsirinin güçlü temsilcilerinden olan Ebü'l-Hasen el-Maverdî ise (öl. 450/1058), aktardığı rivayetlerden hareketle burada müşriklerin kendisinden şefaât beklentisi içerisine girdikleri varlıkların putların yanı sıra melekler de olabileceğini ifade eder.⁶³ Ömer Neseffî'nin çokça istifade ettiği müfessirlerden biri olan Abdülkerîm el-Kuşeyrî ise (öl. 465/1072) mezkûr ayetin tefsirinde

⁵⁷ Ömer Neseffî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 6/77.

⁵⁸ Ömer Neseffî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 6/112.

⁵⁹ Ömer Neseffî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 6/77.

⁶⁰ el-En`âm 6/94.

⁶¹ Ömer Neseffî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 6/155.

⁶² Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs İbn Ebû Hâtîm, *Tefsîrû'l-Kur`âni'l-Azîm*, thk. Esad Muhammed et-Tayyib (Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1417/1997), 4/1350.

⁶³ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *Tefsîru'l-Mâverdî: en-Nüket ve'l-uyûn*, thk. Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 2/145.

Allah'ın müşriklere, şefaathçiler üzerinden Kendisine bir muhatap bulamayacaklarını bildirdiğini ifade eder.⁶⁴

Zümer 39/43-44

Nesefî, Zümer sûresindeki “Yoksa Allah’tan başka şefaathçiler mi edindiler? De ki: ‘Onlar bir şeye sahip olmadıkları, akıl da edemedikleri halde mi şefaath edecekler?’ De ki: ‘Şefaath tümüyle Allah’a aittir. Göklerin ve yerin hükümranlığı O’nundur. Sonra O’na döneceksiniz.”⁶⁵ ayetlerinin izahında da konuyu birbiriyle bağlantılı şekilde açıklar. Düşünüp Allah’ın birliğine ulaşan kişilerin O’na putları ortak koşmayacaklarını, bu yolu takip etmeyip putları kendilerine şefaathçi addeden kimselerin ise yanlışa düşeceklerini söyler. Bir şeye malik olmayan, akletmeyen ve işitmeyen varlıkların şefaath edemeyeceğini kaydeder. Aynı sûrenin 44. ayetinin tefsirinde ise şefaathin yerin ve göğün sahibi olan Allah’a ait olduğunu, O’ndan izinsiz kimsenin bu hakkı kullanamayacağını belirtir. Bu noktada Allah’a şirk koşanların böyle bir haktan istifade edemeyeceklerini söyler.⁶⁶ Zuhuruf sûresi 43/86. ayetinin izahında da kişinin şefaath edilme hakkına sahip olabilmesi için kelime-i tevhidi kabul etmesi gerektiğini belirterek aynı hususu teyit eder.⁶⁷

Nesefî, yine Nebe’ sûresi, 78/37. ayetinde beyan buyurulan ve hesap günü hiç kimsenin konuşmaya yetkili olmadığını bildiren ilahî kelâmı, şefaath ekseninde yorumlar. Bu manada hiç kimsenin bir diğerine şefaath hususunda O’nunla muhatap olmaya güç yetirmeyeceğini, sadece Hak Teâlâ’nın izin verdiklerinin farklı bir konumda bulunacağını belirtir. Hemen ardından gelen ayeti de (Nebe 78/38) bu doğrultuda yorumlayan müellif, o gün Cebrail ve meleklerin saf saf dizileceği ve sadece doğrunun konuşulacağından bahseden işbu ilahî kelâmı yer alan doğru sözü, hak edilene yapılacak şefaath olarak aktarır. Hemen ardından o kişinin de kâfir değil, mümin olacağını belirtir.⁶⁸ Böylece şefaath için genel anlamda zikredilen Allah’ın şefaath etmesine ve edilmesine izin verdiği kimseler

⁶⁴ Ebü’l-Kâsım Zeynülsîlâm Abdülkerîm b. Hevâzin Kuşeyrî, *Tefsîru’l-Kuşeyrî=Letâifü’l-İşârât*, thk. Abdülatîf Hasen Abdurrahmân (Beyrut: Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2. Basım, 2007), 1/304.

⁶⁵ ez-Zümer 39/43-44.

⁶⁶ Ömer Nesefî, *et-Teysîr fi’t-tefsîr*, 13/47.

⁶⁷ Ömer Nesefî, *et-Teysîr fi’t-tefsîr*, 13/308.

⁶⁸ Ömer Nesefî, *et-Teysîr fi’t-tefsîr*, 15/192-193.

üzerinden bu işin gerçekleşeceği şeklindeki Ehl-i sünnet telakkisini teyit etmiş olur.

Fahreddîn er-Râzî de Zümer sûresinin ilgili ayetlerindeki şefaât ifadelerini tefsir ederken bazı izahlarda bulunur. Önce müşriklerin putlardan şefaât beklentisi içerisinde girmelerine dair gösterdikleri gerekçeye dikkat çeker. Buna göre müşrikler, kendilerine bir fayda getireceği ümidi veya zarar eristireceği endişesiyle ilah edinerek putlara tapınmadıklarını, sadece Allah katında değerli oldukları ve şefaât edecekleri düşüncesiyle onları temsilen yaptıkları suretlere ibadet ettiklerini söylemektedirler. Bu noktada Allah'ın onların bu iddialarına cevap mahiyetinde zikrettiği mezkûr ayetlere yer veren müellif, O'nun izni olmadan kimsenin şefaât edemeyeceğini söyler. Burada gerçek anlamda şefî` olanın Allah olduğunu ilave eder.⁶⁹ Ömer Neseî de bir vesileyle İmam Kuşeyrî'ye yaptığı atıf üzerinden gerçekte en büyük şefî'nin Allah olduğunu, ancak isimlerinin tevkîfî olması nedeniyle O'nun için bu adın kullanılmadığını ifade eder.⁷⁰

Rûm 30/13

Ömer Neseî, yine Rûm sûresinde yer alan “Onların, Allah’a koştukları ortaklardan kendileri için şefaâtçiler de olmayacaktır. Artık onlar ortak koştukları şeyleri de inkâr ederler.”⁷¹ ayetinin tefsirinde de müşriklerin Allah'a ortak koşarak tapındıkları ve O'na karşı kendilerine şefaâtçi olacaklarını umdukları putların böyle bir hakkı bulunmadığını ifade eder. Putlardan umdukları şefaatin gerçekleşmeyeceğini görünce onlardan teberrî edeceklerini de ilave eder.⁷²

Arap dil âlimi ve müfessir Ebû İshâk Ahmed es-Sa'lebî de (öl. 427/1035) ilgili ayetin tefsirinde müşriklerin Allah katında şefaâtçi olması için kendisine taptıkları putlardan o gün teberrî edeceklerini söyler.⁷³ Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî de (öl. 597/1201) aynı şekilde işbu ayeti müşriklerin

⁶⁹ Fahreddîn er-Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 26/285.

⁷⁰ Ömer Neseî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 2/163. Kuşeyrî'nin ilgili ifadeleri için bk. Kuşeyrî, *Tefsîru'l-Kuşeyrî*, 1/44.

⁷¹ er-Rûm 30/13.

⁷² Ömer Neseî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 12/17.

⁷³ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim Nisâbü'rî Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân=Tefsîru's-Sa'lebî*, thk. Ebû Muhammed İbn Âşûr (Beirut: Dârü İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1422/2002), 7/296.

kendilerine ibadet ettikleri ve kıyamet günü şefaata bekledikleri putlarından teberrî edecekleri şeklinde yorumlar.⁷⁴

Bakara 2/48

“Kimsenin kimseden faydalanamayacağı, kimseden bir şefaata kabul edilmeyeceği, kimseden bir fidye alınmayacağı ve yardım görülmeceği günden korunun.”⁷⁵ ayetinin tefsirinde ilgili ilahî kelâmdan hareketle kafirlere bir şefaata olmadığını açıklayan Neseî, bu hükmünü başka ayetler ile de teyit etmeye çalışır. Bu anlamda kıyamet günü zalimlerin dostu ve şefaatchisi olmayacağı,⁷⁶ cehennemde onların artık şefaatchi ve dostlarının bulunmayacağı⁷⁷ mealindeki ayetlere atıfta bulunur.⁷⁸ İbn Ebû Hatim er-Râzî ise, ilgili ayetin tefsirinde kendisine hiçbir şefaata edicinin şefaatinin fayda vermeyeceği kişiyi kâfir olarak tahdit eder.⁷⁹

Ömer Neseî, kâfirlerin şefaata talep etmek amacıyla dillerinden dökülen ilgili ifadeleri, müminlere şefaata sahiplerinin şefaati ve sadıkların yardımı dokunduğu zaman kullandıklarını belirtir. Müellif, burada konuyu müminlere şefaatin olacağı bahsine getirip Hz. Peygamber’in, ümmetinden büyük günah sahiplerine şefaata edeceğini bildiren hadise⁸⁰ işaret eder. Ardından şefaati yalanlayanların ona nail olamayacaklarını ekler. Müellif, müminlere dönük bir şefaatin olacağını, “Onun izni olmadıkça nezdinde şefaata edecek kimmiş?”⁸¹ ayetinin mefhumundan çıkardığı bir yorum ile de teyit etmeye çalışır. Bu ilahî kelâmın, Allah’ın izin verdiği kişilerin şefaata hakkı bulunduğuna kanıt olduğunu söyler.⁸² Görüldüğü üzere mezkûr ilahî kelâm (el-Bakara 2/48), mutlak anlamda şefaati reddeden bir muhtevaya sahip olmasına rağmen, müellif, diğer

⁷⁴ Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1423/2002), 1091.

⁷⁵ el-Bakara 2/48.

⁷⁶ el-Mü'min 40/18.

⁷⁷ eş-Şuarâ 26/100-101.

⁷⁸ Ömer Neseî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 2/162.

⁷⁹ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrül-Kur'âni'l-Azîm*, 1/104.

⁸⁰ Ebû Dâvûd Süleyman b. Eşâs es-Sicistânî, *es-Sünen*, haz. Bedreddin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), “Sünnet”, 21; Muhammed b. İshâ et-Tirmizî, *es-Sünen*, haz. Bedreddin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), “Kıyamet”, 11. Teftâzânî bu hadisin meşhur hadis kategorisinde olduğunu, şefaata ile ilgili gelen hadislerin ise mana itibarıyla tevatür derecesine ulaştığını belirtir. Bk. Teftâzânî, *Şerhu'l-Akaidi'n-Neseî*, 76.

⁸¹ el-Bakara 2/255.

⁸² Ömer Neseî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 2/162.

ayet ve bir kısım hadislerden hareketle onu takyit edip müminleri şefaât edilecek kimseler arasına dâhil eder.

Öte yandan müellifin, ilgili ayetin (el-Bakara 2/48) tefsirinde kişinin dünyada düştüğü sıkıntıdan kendisine aracı olacak bir kimse ile kurtulma imkânına sahip iken ahirette bunun önünün diğer ilgili seçeneklerle (başkasının kendi yerine geçmesi, fidyeye ve yardımcı) birlikte kapatıldığına vurgu yapması da dikkat çeker.⁸³ Ancak müellif, mezkûr ayeti her ne kadar içerdiği belagat itibarıyla bu şekilde yorumluyorsa da, onun Allah'ın şefaatine izin verdiği kimselerin bu hakkı kullanacakları yönünde yaptığı açıklamalar ilgili izahı biraz sıkıntılı hale getirmektedir. Bununla birlikte muhtemelen o, bu açıklamasını ayetin mutlak manada şefaati reddetmesi üzerinden getirmiş olsa gerektir.

Bakara 2/254

Müellif, şefaatin olmayacağı vurgusunun yapıldığı ayetlerde, diğer ilahî kelâm örneklerinden istifade ile ilgili haktan yararlanma hususunda kâfir-mümin ayrımı yapmaya özen gösterir. Bunlardan biri olan *“Ey iman edenler! Kendisinde hiçbir alışverişin, hiçbir dostluğun ve hiçbir şefaatin bulunmadığı bir gün gelmeden önce, size verdiğimiz rızıklardan Allah yolunda harcamın. Kâfirlere gelince, onlar zalimlerdir.”*⁸⁴ mealindeki ilahî kelâmın tefsirinde yine cehennemde onların artık bir şefaatchi ve dostlarının olmayacağı⁸⁵ ayetinden de yararlanarak, burada kafirlerin kastedildiğini söyleyip onlara dönük bir şefaatin gerçekleşmeyeceğini kaydeder. Buna karşılık, *“O gün, Rahmân'ın izin verdiği ve sözünden razı olduğu kimseden başkasının şefaati fayda vermez.”*⁸⁶ ayetinin gösterdiği üzere müminlere yönelik şefaatin ise vuku bulacağına dikkat çeker.⁸⁷

Müellif, ilgili ayette (el-Bakara 2/254) bahsedilen günden şayet, kimilerinin iddia ettiği gibi ölüm günü murat edilmişse, bu ikazın hem mümin hem de kâfir için geçerli olacağını kaydeder. Ancak muhtemelen kendisinin de katıldığı üzere burada ahiret günü maksut olduğunda bu şefaatin mümin değil, kâfirler için geçerli olmayacağını yineler. Öte

⁸³ Ömer Neseî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 2/163.

⁸⁴ el-Bakara 2/254.

⁸⁵ eş-Şuarâ 26/100-101.

⁸⁶ Tâ-hâ 20/109.

⁸⁷ Ömer Neseî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 3/323.

yandan müellif, aynı ayetin sonunda kâfirlerin, zalimler topluluğu olduğu yönündeki (el-Bakara 2/254) ifadenin tefsirinde de şefaatin geçerli olmayacağı kişilerin inkârcılar olduğunu teyit eder. Kendi nefislerine zarar veren bu kimselere bir dostun dostluğu yahut bir aracının aracılığının fayda vermeyeceğini belirtir.⁸⁸ Meşhur müfessir Ebü's-Senâ Şehabeddîn el-ALÛsî de (öl. 1270/1854) ilgili günden kıyamet gününün murat edildiğini belirterek, ayette şefaate dâhil nefyedilen işlerin gerçekleşmesi için Allah'ın iznine ihtiyaç olduğunu kaydeder.⁸⁹ Böylece o da Ömer Neseî gibi bu ayetin müminlere dönük şefaate engel olmadığını ihsas etmiş olur.

1.2.2. Şefaate Şartlı Şekilde İzin Veren Ayetlere Dair Yorumları

Meryem 19/87

Ömer Neseî, "*Rahmân'ın katında söz almış olanlardan başkaları şefaate hakkına sahip olmayacaklardır.*"⁹⁰ ayetinin tefsirinde kimlerin şefaate edeceğine dönük açıklamalar getirir. Buna göre daha önce yaptığı salih amellerle şefaate mertebesine yükselip şefaate hususunda ahit alan kimseler bu hakka sahip olacaklardır. Bunun dışında mahşer ehlinin hiç kimse şefaate yoluyla bir başkasına fayda sağlayamayacaktır. Müellif, mezkûr ayeti bu şekilde tefsir ettikten sonra bu ilahî kelâmın Allah katında bu ahde sahip olanlara şefaate edileceği şeklinde de yorumlanabileceğini söyler. Peşi sıra bu durumda sadece müminlere şefaate edileceğini ilave eder. Burada bahsi geçen ahdin ne olduğuna dair iman, taat, namaz ve zikir gibi görüşlerin ileri sürüldüğünü belirten müellif, gerçekte bu kelimenin ilgili bütün anlamları tümüyle içerdiğini kaydeder.⁹¹

Aynı ayetin (Meryem 19/87) tefsirini yapan Fahreddîn er-Râzî de onun ilk bölümünde yer alan "şefaate malik olamayacaklar" ifadesinin; "onlar şefaate edemeyecekler" şeklinde de "onlara şefaate edilemeyecek" şeklinde de yorumlanabileceğini söyler. Burada kimi zevatın kâfirlerin, müminlerin yaptığı gibi başkasına şefaate edemeyeceği; kimi ilim ehlinin

⁸⁸ Ömer Neseî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 3/324.

⁸⁹ Ebü's-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdullâh b. Mahmûd Alûsî, *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-seb'î'l-mesânî* (Beyrut: Dârü İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, ts.), 3/4.

⁹⁰ Meryem 19/87.

⁹¹ Ömer Neseî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 10/242.

ise başkaları bu kâfirler için şefaât edemeyeceği anlamının kastedildiği fikrini savunduklarını belirtir. O, bu son görüşün daha doğru olduğunu düşünür. Bunu, diğer görüşün, açık olan bir hususun beyanı gibi bir konumda olması ile izah eder. Bu aşamada daha doğru olduğunu savunduğu görüş üzerinden ayetin, günahkâr müminlere şefaât edilebileceğine dönük bir kanıt olarak kullanılabilirliğini söyler. Zira ayetin devamında “*Rahmân’ın katında söz almış olanlardan başka*” ifadesinin geçtiğini belirtir. Bu durumda sadece Rablerinden tevhid ve nübüvvet hususunda ahit alanlar şefaate nail olurlar anlamı ortaya çıkar. Buna göre günah sahibi müminler de bu ahdin içerisine girdiklerinden onlara da şefaât edilecektir.⁹² İbnü’l-Cevzî de mezkûr ayetin tefsirinde buradan hem şefaât etme hem de şefaât edilmeye dönük bir ret manasının anlaşılabilirliğini söyler. Ardından “söz alma” ifadesi ile Allah’a iman edip O’nu birleme manasının kastedildiğini ilave eder.⁹³

Neseî’î, ilgili ayete dönük tefsirini yaptıktan sonra bir hadise yer vererek bir manada onun kendi izahını teyit ettiğini hisas eder. İbn Mes’ûd’dan aktarılan rivayete göre Hz. Peygamber, sabah akşam Allah’ın varlığı, birliği, Hz. Muhammed’in O’nun kulu ve resulü olduğuna şehadet edip ahit veren, bunun karşılığında Allah’ın rahmetine sığınarak kendisini o ahit üzere bırakması hususunda O’ndan bir söz vermesini isteyen kimseye dönük olarak Cenab-ı Hakk bu ahdi mühürler ve onu arşın altına koyar. Kıyamet vakti bir münadinin “Allah’ın ahdi altında olanlar nerede” şeklindeki bir nidası üzerine de o kimseler cennete girerler.⁹⁴ Böylece Neseî’î, meşhur hadis hafızı Hâkim en-Nisâbü’rî’nin (öl. 405/1014) sahih isnada sahip olduğunu söylediği bu hadis ile⁹⁵, büyük günah sahibinin şefaate nail olacağı görüşünü teyit etmiş olmaktadır.⁹⁶

Müfessir Ebû İshâk es-Sa’lebî de aynı ayetin tefsirinde başka bir açıklama yapmadan ilgili hadise yer vererek benzer bir bakış açısına sahip

⁹² Fahreddîn er-Râzî, *Tefsîru’l-Fahri’r-Râzî*, 21/253-254.

⁹³ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 897.

⁹⁴ Ebü’l-Kâsim Müsnidü’l-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, thk. Hamdi Abdülmecid Seleî (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2. Basım, 1404/1983), 9/209 (No. 8918); Ebü Abdullâh İbnü’l-Beyyî’ Muhammed Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek ale’s-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Ata (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 3. Basım, 1422/2002), 2/409.

⁹⁵ Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek ale’s-Sahihayn*, 2/409.

⁹⁶ Ömer Neseî’î, *et-Teysîr fi’t-tefsîr*, 10/243.

olduğunu göstermektedir.⁹⁷ Meşhur müfessir ve muhaddis Ebû Abdullâh Muhammed el-Kurtubî de (öl. 671/1273) bu hadisi aynı ayetin tefsirinde müminlere şefaata edileceği hükmüne dönük bir kanıt olarak kullanmaktadır.⁹⁸

Tâ-hâ 20/109

Ömer Neseî, “*O gün Rahmân’ın izin verdiği ve sözünden hoşnut olduğu kimseden başkasının şefaati fayda vermez.*”⁹⁹ ayetinin tefsirinde de kimler için şefaatte bulunulabileceğine dönük izahlar getirir. Buna göre şefaata edilecek kişiye bu işin fayda verebilmesi için o şefaata eden kimseye Allah’ın izin vermesi ve bunun sadece şefaata edilmeye elverişli şahıslara dönük olması gerekir. Yani bu şefaata hakkının kâfirler için değil, sadece müminler için kullanılması gerekir. O, bu açıklamayı takiben ilgili ilahî kelâmın, ayete’l-kürsîde zikredilen şefaata ile aynı doğrultuda ele alınması gerektiğini ilave eder. Müellif, bu açıklamasından sonra konuya dair yapılan başka birtakım değerlendirmelere daha yer verir. Bunlardan biri yukarıdaki yorumuna uygunluk arz etmektedir. Buna göre bir kişinin şefaata edilmeye layık olması için onun, Allah’ın dünyada razı olacağı sözü, yani kelime-i şehadeti ona itikat ederek söylemesi gerekir. Müellifin bu konuda aktardığı diğer bir görüşe göre ise ilgili ayet, kendilerine şefaata etmesi için meleklerle ibadet eden kimseleri reddetmek için inmiştir.¹⁰⁰

Aynı ayetin (Tâ-hâ 20/109) tefsirini yapan Fahreddîn er-Râzî ise önce Zemahşerî’ye atıfla birtakım irap kaidelerinden bahsettikten sonra bu ilahî kelâmın “şefaata etmesine izin verilen” şeklinde de “şefaata edilmesine izin verilen” şeklinde de yorumlanabileceğini belirtir. İkinci yorumun daha doğru olduğunu savunur. Ardından ayeti yorumlamaya başlar. Önce büyük bir derece olan şefaata hakkının elde edilmesi için Allah’ın izin verdiği kimselerden olunması gerektiğini söyler. Sonra da meseleye Mu’tezile’yi dâhil edip onların görüşünü aktarır. Buna göre Allah, fasık kimseden razı olmadığı için, Hz. Peygamber’in ona şefaata

⁹⁷ Ebû İshâk es-Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, 6/231.

⁹⁸ Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi’l-Kur’an*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1427/2006), 13/518.

⁹⁹ Tâ-hâ 20/109.

¹⁰⁰ Ömer Neseî, *et-Teysîr fi’t-tefsîr*, 10/344.

etmemesi gerekir. Çünkü bu ayet, şefaât edilecek kimsenin Allah'ın razı olduğu kişilerden olmasının şart olduğuna delalet etmektedir.¹⁰¹

Râzî'nin burada Mu'tezile'ye nispet ettiği mezkûr görüşün bir yansımasını Kâdî Abdülcebâr'da görmek mümkündür. Günahına tevbe etmeden ölen fasık bir kimseye şefaât edilmesinin başkasının çocuğunu öldüren kişi için aracılık yapılmasına benzediğini düşünen Kâdî, bu ikinci durumun çirkinliğinden hareketle ilkinin de çirkin olacağını savunur. Hak etmeyene ödülün kötü/çirkin olduğu düşüncesini şefaât anlayışına dayanak yapan müellif, ayrıca ilgili deliller cezanın devamını öngörüyorken burada fasıkın cehennemden çıkmasını sağlayacak şefaatin doğru olamayacağını söyler. Bu manada kendi görüşünü desteklemek için şefaati mutlak manada reddeden ayetlere atıf yaptığı gibi, "*Onlar Allah'ın hoşnut olduğu kimseden başkasına şefaât edemezler.*"¹⁰² ilahî kelâmında olduğu üzere ona şartlı şekilde izin veren bir ayete de atıf yapar. Bu sonuncu ayet üzerinden Allah'ın fasık kimselerden razı olmadığını, dolayısıyla onlar adına şefaatin gerçekleşmeyeceğini vurgulamış olur.¹⁰³

Râzî, Mu'tezile'nin görüşünü aktardıktan sonra onu eleştirmeye başlar. Ona göre işbu ayet (Tâ-hâ 20/109), Mu'tezile'nin savunduğunun aksine fasıklar hakkında şefaatin geçerli olduğuna delalet etmektedir. Zira mezkûr ayetin sonunda yer alan "*sözünden hoşnut olduğu*" ifadesine bakıldığında burada ilgili kişinin sözlerinden herhangi birine Allah'ın razı olmasının tek başına yeterli olduğu anlaşılır. Fasık kişinin ağzından dökülüp de Allah'ın hoşnut olduğu söz ise kelime-i şehadettir. O halde onun için şefaât söz konusudur.¹⁰⁴

Bu noktada ilgili açıklamasına bir itiraz getirilebileceğinin farkında olan Râzî, onu da aktarıp cevaplandırır. Buna göre ayetteki şefaât istisnası; ilki izin, diğeri razı olunan söz olmak üzere iki şart üzerinden ortaya konulmuştur. O halde burada şartların sadece birisi (razı olunan söz)

¹⁰¹ Fahreddîn er-Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 22/118-119.

¹⁰² el-Enbiyâ 21/28.

¹⁰³ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 688-689.

¹⁰⁴ Fahreddîn er-Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 22/119. İlgili ayetin, şefaât etmesine yahut edilmesine izin verilen şekilde iki anlamda da yorumlanabileceğine dair Zemahşerî'nin ifadesi için bk. Ebü'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Muhammed Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vil*, thk. Halil Me'mun Şeyha (Beyrut: Dârü'l-Marife, 3. Basım, 1430/2009), 75-76.

gerçekleşmişken sanki ikisi de yerine gelmişçesine şefaathakkının doğduğunu söylemek doğru değildir. İtirazı bu şekilde aktaran müellif, ona başka bir şefaathak ayeti üzerinden cevap verir. Bu noktada sadece razı olunan sözün şefaathak için yeterli olduğunu belirten müellif, bu hükmüne “Onlar Allah’ın hoşnut olduğu kimseden başkasına şefaathak edemezler.”¹⁰⁵ ayetini referans gösterir. İşbu ayette sadece hoşnut olunma ile yetinilmesinden onun bulunduğu yerde şefaathak için iznin de bulunduğu delalet olduğunu belirtir. Bu aşamada iki ayet (Tâ-hâ 20/109 ve mezkûr son ayet) birlikte düşünüldüğünde onların zahirinden “razı olunan sözün” olduğu yerde şefaathak de iznin bulunduğu anlaşıldığını kaydeder.¹⁰⁶ Dolayısıyla ilk ayette (Tâ-hâ 20/109) diğer şartın (izin) gerçekleşmediğinden hareketle onun günahkâr mümin için şefaathak delil olamayacağı şeklindeki itirazın anlamını yitirdiğini ifade etmiş olur.

Sebe’ 34/23

Ömer Neseî, “Allah katında, O’nun izin verdiği kimseden başkasının şefaathakı yarar sağlamaz. (Şefaathak için izin verilip de) kalplerinden korku giderilince birbirlerine, ‘Rabbimiz ne söyledi?’ diye sorarlar. Onlar da ‘Gerçeği’ diye cevap verirler. O, yücedir, büyüktür.”¹⁰⁷ ayetinin tefsirinde de genel yaklaşımını sürdürür. İlgili şefaathak ifadesine iki şekilde anlam verilmesinin mümkün olduğunu düşünen müellif, bu çerçevede bir açıklama yapar. Buna göre mezkûr ayette şefaathak ya meşfû’ leh (kendisi için şefaathak istenilen) üzerinden değerlendirilir ve bu anlamda ayete, “Allah’ın sadece müminlere şefaathak edilmesine izin vereceği” şeklinde mana verilir. İkinci ihtimalde ise ayete şâfi’ açısından bakılıp ona “sadece Allah’ın şefaathak etmesine izin verdiği kişiler bu hakkı kullanabilir” şeklinde mana verilir. Bu durumda ise Allah, putlara şefaathak izni vermeyecektir.¹⁰⁸

Neseî, ilgili ayetin (Sebe’ 34/23) tefsiri aşamasında orada geçen “kalplerinden korku giderilmesi” ifadesinin meleklerin bir niteliği olduğunu belirttikten sonra şefaathak etme hakkına sahip olan kimseleri de saymaya başlar. Ayetteki ilgili edatın (men) cins için kullanılması, dolayısıyla çoğulluk bildirmesinin imkânını gerekçe göstererek hem

¹⁰⁵ el-Enbiyâ 21/28.

¹⁰⁶ Fahrreddîn er-Râzî, *Tefsîru’l-Fahri’r-Râzî*, 22/118-119.

¹⁰⁷ Sebe’ 34/23.

¹⁰⁸ Ömer Neseî, *et-Teysîr fi’t-tefsîr*, 12/251.

peygamberlerin hem de meleklerin bu hakka sahip olduğunu kaydeder.¹⁰⁹ Yine o, “*Peygamber de onlara bağışlama dileseydi, elbette Allah’ı tevbeleri çok kabul edici ve çok merhametli bulacaklardı.*”¹¹⁰ ayetinde yer alan bağışlanma dileğini de şefaât olarak yorumlayarak melek dışında nebilerin de bu hakka malik olduğunu savunmuş olur.¹¹¹

Müellif, “*Gecenin bir kısmında da uyanarak sana mahsus fazla bir ibadet olmak üzere teheccüd namazı kıl ki, Rabbin seni makâm-ı mahmûda ulaştırsın*”¹¹² ayetinin tefsirinde de ilgili makamı şefaât makamı olarak yorumlayarak, yine Hz. Peygamber’in şefaât edeceğine, dolayısıyla meleklerden başka kimselerin de bu hakka sahip olduğuna dikkat çekmiş olur. İbn Abbas, Hasan, Mücâhid ve Katâde’nin de bu makamı şefaât makamı olarak gördüklerine işaret eder.¹¹³ İbn Cerîr et-Taberî de (öl. 310/923) adı geçen zatların dışında başka bir kısım zevata daha isnat ederek aktardığı rivayetler üzerinden bu makamın şefaât makamı olduğunu söyler.¹¹⁴

Neseî, “*Size yasak edilen büyük günahlardan kaçınırsanız, kusurlarınızı örter ve sizi şerefli bir yere yerleştiririz.*”¹¹⁵ ayetinin tefsirinde de bir vesileyle Hz. Peygamber’in şefaât edeceğini bildiren bir hadise yer verir. Buna göre Hz. Peygamber “Şefaâtime ümmetimden büyük günah sahipleri nail olacaktır.”¹¹⁶ buyurur. Müellif, bu konuda Hz. Ali’den aktarılan bir ifadeye de yer verir. Buna göre “Allah’ım beni Hz. Muhammed’in şefaât edeceği kimselerden kıl” diye dua eden bir kadına

¹⁰⁹ Ömer Neseî, *et-Teysîr fi’t-tefsîr*, 12/252.

¹¹⁰ en-Nisâ 4/64.

¹¹¹ Ömer Neseî, *et-Teysîr fi’t-tefsîr*, 5/90.

¹¹² el-İsrâ 17/79.

¹¹³ Ömer Neseî, *et-Teysîr fi’t-tefsîr*, 9/464.

¹¹⁴ Ebû Cafer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, *Tefsîrü’t-Taberî=Câmiü’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’an*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Dârü’l-Hicr li’t-Tibaa ve’n-Neşr, 1422/2001), 15/44-46. Örneğin İbn Abbas, mezkûr ayetin (el-İsrâ 17/79) tefsirinde, bu makâm-ı mahmûdu, öncekiler ve sonrakiler tarafından övülen Hz. Muhammed’in şefaât makamı olarak açıklar. Bk. Ebû’t-Tahir Meccüddîn Muhammed b. Yakûb b. Muhammed Fîrûzâbâdî, *Tenvîrü’l-mikbâs min tefsîri İbn Abbas* (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1412/1992), 304. Yine meşhur tabiîn müfessirlerinden Mücâhid b. Cebr (öl. 103/721), aynı ayetin tefsirinde bu makamı “Hz. Muhammed’in şefaati” şeklinde izah eder. Bk. Ebû’l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî, *Tefsîrü’l-İmâm Mücâhid b. Cebr*, thk. Muhammed Abdüsselâm Ebü’n-Nîl (Kahire: Dârü’l-Fikri’l-İslâmî el-Hadîse, 1410/1989), 441.

¹¹⁵ en-Nisâ 4/31.

¹¹⁶ Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 23; Tirmizî, “Kıyâmet”, 12.

H. Ali, “Bu ifadeyi bırak. Onun yerine “Allah’ım beni kurtulanlardan eyle, de” şeklinde hitap eder. Ardından “Hz. Muhammed’in şefaati büyük günah sahipleri içindir” deyip mezkûr ayeti (en-Nisâ 4/31) okur.¹¹⁷ İmâm Mâtürîdî’nin de aynı ayetin tefsirinde ilgili hadise ve Hz. Ali’nin mezkûr sözüne yer verdiği bakılacak olursa Neseî, bu ilahî kelâmın yorumunda ondan istifade etmiş benzetmektedir.¹¹⁸

Neseî, Kur’an’da yer alan garip lafızların tefsiriyle ilgili yazdığı eserinde de Yûnus sûresinin 2. ayetinde yer alan “kadem-i sıdkın/doğruluk makamı” ifadesinden kendisine şefaahat hakkı tanınması itibarıyla Hz. Peygamber’in kastedilmiş olduğuna dönük bazı yorumlar olduğunu söyler.¹¹⁹ Mâtürîdî de ilgili kelimenin tefsirinde onun hangi manaya geldiğine dair zikredilen görüşleri aktarırken bunların arasında şefaate de yer verir. Bu doğrultuda “kadem” ifadesinin; şefaahat, “sıdk” kelimesinin ise; vaki anlamına geldiğini belirterek burada “gerçekleşecek şefaahat” manasının murat edilmiş olabileceğini söyler.¹²⁰ Buna karşılık Neseî, *et-Teysîr fi’t-tefsîr* adlı eserinde ilgili ayeti yorumlarken ise mezkûr kelime kalıbından kastedilmesi muhtemel manalara dair çeşitli rivayetleri aktarırken bunların arasında şefaahat yorumuna yer vermez.¹²¹

Neseî, akaid risalesinde de bir cümleyle temas ettiği şefaahat meselesinde bu hakkın peygamberlere ve hayırlı kişilere ait olduğunu ifade eder.¹²² Müellif, yine mezhepler tarihiyle ilgili bir eserinde günahkâr müminin Allah’ın iradesi doğrultusunda affedilmeyip cehenneme gittiğinde ilahî rahmet veya peygamberlerin şefaatine bağlı olarak sonradan oradan

---

¹¹⁷ Ömer Neseî, *et-Teysîr fi’t-tefsîr*, 4/522.

¹¹⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 3/186.

¹¹⁹ Ebû Hafs Necmeddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî, “Kitâbü’l-beyân an garîbî’l-Kur’ân”, *Ömer Neseî ve Kitâbü’l-Beyân an Garîbî’l-Kur’an Adlı Eseri: Metin ve İnceleme*, haz. Huzeyfe Kocabaş (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 45.

¹²⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 7/10.

¹²¹ Ömer Neseî, *et-Teysîr fi’t-tefsîr*, 8/10-14.

¹²² Ebû Hafs Necmeddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî, “Metnü’l-Akîdeti’n-Neseîyye”, *Semâniyetü mütûn fi’l-akîde ve’t-tevhîd* (Amman: Müessesetü Âl-i’l-Beyt, 2013), 55.

çıkabileceğini söyler.¹²³ Böylece şefaât hakkını yine meleklerin dışında başka kimselere de teşmil etmiş olur.

Öte yandan diğer ilmî hüviyetleri yanında aynı zamanda bir hadisçi kimliğine de sahip olan müellif, bu alanda telif ettiği *es-Sebiyyât-es-Semiyât* adlı eserinde Hz. Peygamber'in makamından bahsettiği bir bölümde de onun şefaâtçi olmasıyla ilgili bazı hadislerle yer verir. Bu manada Hz. Peygamber'in "Kıyamet günü ilk şefaât edecek olan, peygamberler içerisinde en çok ümmeti bulunan benim. O günde kendisine inanmış hiç kimse olmadan gelen peygamberler olacak."¹²⁴ hadisini zikreder. Böylece başka bir vesileyle de olsa onun şefaât edecek kimselerin belki de en önemlisi olduğuna atıf yapmış olur.¹²⁵ Yine Hz. Peygamber'in ümmetine şefaati başlığı altında yer verdiği bir hadiste de onun "Her peygamberin hususî bir duası var ki, onunla ümmetiyle ilgili olarak dua etmiş ve duası kabul edilmiştir. Ben ise duamı kıyamet gününde ümmetim için erteledim, şefaât etmeye ayırdım."¹²⁶ sözlerini aktarır.¹²⁷ Yine "Ben kıyamet günü kalbinde sivrisineğin kanadı kadar iman olan kimseye şefaât edeceğim."¹²⁸ hadisini de aynı doğrultuda zikreder.¹²⁹

Ömer Neseî'î'nin hem tefsirinde hem de diğer eserlerinde genel anlamda şefaât hakkını meleklerin dışında diğer bazı kimselere de teşmil etme tavrının benzerini pek çok müfessir ve ilim ehlinde de görmek mümkündür. Nitekim İmam Mâtürîdî, havass diye adlandırdığı nebiler ve resuller için şefaât hakkı olduğunu belirtirken, Ebû'l-Hasen el-Eş'arî (öl.

¹²³ Ebû Hafs Necmeddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî'î, *Risâle fî beyâni'l-mezâhibi'd-dâlle* (Ankara: Milli Kütüphane, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi, 03 Gedik 17584/3), 61b.

¹²⁴ Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiü's-Sahîh*, haz. Bedreddin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), "İman", 289, 290, 291; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım, 1424/2003), 9/8 (No. 17714).

¹²⁵ Ebû Hafs Necmeddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî'î, "es-Seb'iyyât-es-Sem'iyyât", *Necmeddîn en-Neseî'î ve Hadis İlimindeki Yeri (Es-Seb'iyyât-es-Sem'iyyât İsimli Yazma Eseri Üzerinde)*, haz. Mehmet Bozkırlı (İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 9.

¹²⁶ Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmiü's-Sahîh Sahîhu'l-Buhârî*, haz. Bedreddin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), "Daavat", 1; Müslim, "İman", 340.

¹²⁷ Ömer Neseî'î, "es-Seb'iyyât-es-Sem'iyyât", 12.

¹²⁸ Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, 14/390 (No. 39043).

¹²⁹ Ömer Neseî'î, "es-Seb'iyyât-es-Sem'iyyât", 94.

324/935-36) ilgili görüşünde, Ebü'l-Leys es-Semerkindî (öl. 373/983), Fahreddin er-Râzî ve Kurtubî aynı ayetin (Sebe' 34/23) tefsirinde şefaathakkının hem peygamber hem de melekler için olduğunu söyler.¹³⁰ Ebü'l-Kâsım el-İsfahanî (öl. 535/1141) onlara ulema ve şehitlerin,¹³¹ Ebü'l-Berekât en-Nesefî, salih kimselerin,¹³² hadis âlimi Zeynüddin el-İrâkî ise (öl. 806/1404) müminlerin şefaathakkını da ekler.¹³³

Ömer Nesefî, ilgili ayette (Sebe' 34/23) doğrudan meleklerin zikredilmesi itibariyle açıklamalarını onların şefaathakkı üzerinden sürdürür. Buna göre Allah'ın kendilerine şefaathakkı izni verdiği kelâmı gelince melekler ya bu emrin dehşeti ya da ilgili şefaathakkın kimleri kapsadığı hususunda içerisine düşecekleri karışıklıktan ötürü korkuya kapılırlar. Daha sonra bu korku onlardan giderilir.¹³⁴ Müellif, bu noktada meleklerin Allah katındaki değerine rağmen kimlere şefaathakkı edecekleri hususunda kapıldıkları korku ve tereddüde atıf ile Allah'ın emri doğrultusunda hareket eden işbu varlıkların kâfirlere şefaathakkının söz konusu olamayacağını da vurgular. Ardından bir rivayete yer vererek meleklerin bu şefaathakkılarına "Ey Rabbimiz! Senin rahmet ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O halde tevbe eden ve senin yoluna gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru! (derler)."¹³⁵ ayeti ile işaret edildiğini belirtir. Aktardığı başka bir rivayetten hareketle de ilgili şefaathakkı hakkının putlara, şeytanlara ve cinlere değil, meleklerle verildiğini teyit eder.¹³⁶

¹³⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 6/222; Ebü Bekr Muhammed b. Hasan b. Fûrek el-Ensârî İbn Fûrek, *Makâlâtü's-Şeyh Ebi'l-Hasen el-Eş'arî*, thk. Ahmed Abdürrahim es-Sâiyih (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 1425/2005), 172-173; Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkindî, *Tefsîru's-Semerkindî*, thk. Ali Muhammed Muavviz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1413/1993), 3/72; Fahreddin er-Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 22/119; Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmü'l-Kur'an*, 17/308.

¹³¹ Ebü'l-Kâsım Kıvâmü's-sünne İsmâil b. Muhammed b. Fazl Talhî İsfahânî et-Teymî, *el-Hicce fî beyânü'l-mahacce ve şerhi akîdeti Ehli's-sünne*, thk. Muhammed b. Rebi' b. Hâdî Umeyr Medhalî (Riyad: Dârü'r-Raye, 1411/1990), 1/233.

¹³² Nesefî, *Tefsîrü'n-Nesefî*, 3/658.

¹³³ Ebü'l-Fazl Zeynüddin Abdürrahim b. Hüseyin İrakî, *Tarhü't-tesrib fî şerhi't-takrîb* (Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsü'l-Arabî, ts), 2/113.

¹³⁴ Ömer Nesefî, *et-Teysîr fî't-tefsîr*, 12/252.

¹³⁵ el-Mü2min 40/7.

¹³⁶ Ömer Nesefî, *et-Teysîr fî't-tefsîr*, 12/253.

Zuhruf 43/86

Müellif, Zuhruf sûresindeki “Allah’ı bırakıp yalvardıkları şeyler, şefaât edemezler. Ancak hakkı bilip ona şahitlik edenler bunun dışındadır.”¹³⁷ ayetinin tefsirinde ise hakkı bilip ikrar eden kişilerin şefaât edebilecekken, kâfirlerin böyle bir hakkı bulunmadığını kaydeder. Bu konuda başka bir rivayete yer vererek ilgili şefaât hakkına müminlerin sahip olacağını ifade ile meseleyi daha açık hale getirir.¹³⁸ Sa’lebî ise bu ayetin tefsirinde onun iki anlama da müsait olduğunu söyler. Bu konuda kimilerinin, Hz. Îsâ, Hz. Üzeyir ve meleklerle dua eden kimselere hakkı bilmedikleri müddetçe bu varlıklar tarafından şefaât edilemeyeceği yorumunu yaptığını ifade eder. Bazılarının ise, Hz. Îsâ, Hz. Üzeyir ve melekleri doğru şekilde bilen kişilere şefaât edileceği yorumunda bulduklarını kaydeder.¹³⁹

Necm 53/26

Neseî, “Göklerde nice melek var ki onların şefaâtları, dilediği ve hoşnut olduğu kimse için Allah’ın izin vermesi dışında, bir işe yaramaz.”¹⁴⁰ ayetinin tefsirinde de burada “melekler şefaât ederse de onların şefaâtları fayda vermez” değil, “kendilerine izin verilmediği için melekler şefaât edemezler” anlamının kastedildiğini söyler. Ancak bu izne ulaşmış olan meleklerin şefaât edeceklerini ilave eder.¹⁴¹

Zemahşerî de başka bir şefaât ayeti (el-Enbiyâ 21/28) bağlamında olsa da benzer bir açıklama yapar. Allah’ın emrettiğinden başka bir şey yapmayan, gerçekleştirdiği ve terk ettiği her işi ilahî irade doğrultusunda şekillendiren meleklerin, O’nun şefaatine razı olmadığı kimseler için şefaate cesaret edemeyeceklerini belirtir. Hemen ardından mensubu bulunduğu Mu’tezilî anlayışa uygun olarak bu şefaatin kişinin sevabının artmasına dönük olduğunu vurgular.¹⁴²

Ömer Nasuhi Bilmen de (1883-1971) ilgili ayetin tefsirinde, meleklerin bile gelişi güzel şefaât edemediği bir yerde sefih putların hiçbir şekilde

¹³⁷ ez-Zuhruf 43/86.

¹³⁸ Ömer Neseî, *et-Teysîr fi’t-tefsîr*, 13/308.

¹³⁹ Ebû İshâk es-Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, 8/347.

¹⁴⁰ en-Necm 53/26.

¹⁴¹ Ömer Neseî, *et-Teysîr fi’t-tefsîr*, 14/162.

¹⁴² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 677.

şefaathlerinin düşünölemeyeceğini belirtir. Bu doğrultuda meleklerin dilediği kimselere şefaath edemediklerini, bu hakkı kullanabilmeleri için şefaath edilecek kişinin Allah'a iman edip O'nu bir kabul eden ve şefaathine Cenâbı Hakk tarafından izin verilen bir kimse olması gerektiğini kaydeder. Kendilerine şefaath edecekleri ümidiyle meleklerle ibadet eden kişilerin büyük bir yanılığ içerisinde olduklarına atıf yapar.¹⁴³

Enbiyâ 21/28

Ömer Neseî, “*Onlar, Allah'ın hoşnut olduğu kimseden başkasına şefaath edemezler.*”¹⁴⁴ ayetinin tefsirinde de şefaathin kimler için olduğuna yönelik bir açıklama getirir. Buna göre şefaath edilmeye layık olanlar, Allah'ı bir kabul eden ve bu manada O'nun rızasını kazanan kimselerdir.¹⁴⁵ Fahreddîn er-Râzî de aynı ayetin tefsirini yaptığı yerde Allah katında kendisinden razı olunan kişilere şefaath edileceğini söyler. Bu noktada Mu'tezile'nin ilgili ayeti büyük günah sahibi kişilere şefaath edilmeyeceğinin kanıtı olarak kullandığını belirten Râzî, buna gerekçe olarak da günahkârların Allah'ın razı olduğu kişilerden olamayacağına vurgu yaptıklarını belirtir.¹⁴⁶

Râzî tarafından Mu'tezile'ye nispet edilen bu görüşün ve onun kanıtı mahiyetinde ilgili ayete yer verilmesinin bir örneğini Kâdî Abdülcebâr sergiler. O, fasık kişiyi cehennemden çıkarıp cennete götüren şefaathi reddederken bazı aklî izah ve şefaathi mutlak şekilde reddeden kimi ayetlerin yanı sıra bu ilahî kelâmı (el-Enbiyâ 21/28) da zikrederek tevbe etmeden ölen büyük günah sahibi kişiye şefaath olmayacağını ileri sürer.¹⁴⁷

Râzî, Mu'tezile'nin iddiasını aktardıktan sonra ona cevap verir. Bu noktada İbn Abbas ve Dahhâk'ın “*Allah'ın hoşnut olduğu kimse*” ifadesindeki ilgili kişiyi şehadet getiren zat olarak gördüklerini ifade eder. Bu durumda ayetin, büyük günah sahibi kişiye şefaath edileceğinin en güçlü kanıtlardan biri haline geldiğini belirtir.¹⁴⁸ Gerçekten İbn Abbas'ın

¹⁴³ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985), 7/3530.

¹⁴⁴ el-Enbiyâ 21/28.

¹⁴⁵ Ömer Neseî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 10/385.

¹⁴⁶ Fahreddîn er-Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 22/160.

¹⁴⁷ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 688-689.

¹⁴⁸ Fahreddîn er-Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 22/160.

ilgili ayete yaptığı yoruma bakıldığında onun söz konusu ifadeyi, “Allah’ın tevhidinde razı olduğu muvahhid kişi” olarak açıkladığı görülür.¹⁴⁹ Böylece Râzî, mezkûr ilahî kelâmın da delil olarak kullanıldığı ilgili itirazı, otorite bir zatın dilinden o ayette kastedilen manayı aktararak cevaplandırmış, bu yoldan ayetin onların görüşüne dayanak olamayacağını göstermiş olur.

Bu konuda Ebû Bekir el-Bâkılânî de (öl. 403/1013) mezkûr ayetin Allah’ın amelinden razı olmadığı kişiye şefaât olmayacağı şeklinde değerlendirilmesine karşı çıkar. Zaten O’nun bütün amellerine razı olduğu bir kişinin şefaate ihtiyacı olmayacağını belirtir. Burada tevhid ve tasdik gibi sonuç itibarıyla O’nun razı olduğu bir amele sahip olan fasık kişinin şefaate mazhar olacağı anlamının maksut olduğunu kaydeder. Kâfirin ise küfrü nedeniyle hiçbir itaatının değeri olmadığı için ona zaten şefaât edilemeyeceğini belirtir.¹⁵⁰

Ömer Neseffî, “O’ndan başka bir dostunuz ve şefaâtçiniz yoktur.”¹⁵¹ ayetinin tefsirinde de benzer bir yorum yapar. Buna göre kâfir olarak ölen kişiler için Allah katında şefaâtçi olmayacaktır. Müşriklerin Allah’a ortak koştukları ilahlarının kendilerini koruyacakları ve şefaât edecekleri şeklindeki fikirleri vehimden ibarettir. Müşrikler onlardan böyle bir fayda görmeyecektir.¹⁵²

Bakara 2/255

Ehl-i sünnet’in müminler için şefaatin gerçekleşeceği şeklindeki görüşlerinin en önemli kanıtlarından birini teşkil eden “O’nun izni

¹⁴⁹ Fîrûzâbâdî, *Tenvîrû’l-mikbâs min tefsîri İbn Abbas*, 340.

¹⁵⁰ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed Basrî el-Bâkılânî, *Temhîdû’l-evâil ve telhîsü’d-delâil*, thk. İmâdüddîn Ahmed Haydar (Beyrut: Müessesetü’l-Kütübî’s-Sekafiyye, 1407/1987), 423.

¹⁵¹ es-Secde 32/4.

¹⁵² Ömer Neseffî, *et-Teysîr fi’t-tefsîr*, 12/100-101. Râzî de buna benzer bir yorumu “Doğrusu sizin Rabbiniz gökleri ve yeri altı günde yaratıp sonra arşa hükmeden, işi düzenleyen Allah’tır, izni olmadan kimse şefaât edemez.” (Yûnus 10/3) ayetinin tefsirinde yapar. Bu noktada müellif, başlangıcında yaratılıştan bahsedilen işbu ayetin devamında ahiretin mevzuu olan şefaatin konu edilmesinin nedenini soran bir soru ortaya atıp onu bazı zevata atf yaparak cevaplandırır. Buna göre ilgili ayete muhatap olan kâfirler, yaptıkları putların Allah katında kendilerine şefaât edeceklerini düşünmektedirler. İşte bu ayetle onların bu fikirleri reddedilmiştir. Ya da burada kâinatı ilk yarattığında onu en güzel şekilde düzenleyen ve bunda maslahatlar gözetilen Allah’ın, bu hususta hiçbir aracıya ihtiyaç duymamış olduğuna vurgu yapılmıştır. Bk. Fahreddîn er-Râzî, *Tefsîru’l-Fahri’r-Râzî*, 17/16.

*olmadıkça nezdinde şefaata edecek kimmiş?*¹⁵³ ayetini aynı anlayışla değerlendiren Ömer Neseî, onun üzerinden Mu'tezile'ye eleştiri getirir. Buna göre mezkûr ayette olumsuzluk bildirir şekilde soru edatı kullanılmıştır. Yani Allah'ın izni olmadan kimsenin kimseye şefaati söz konusu değildir. Allah ise kâfirlere şefaata edilemeyeceğini bildirmiştir. Buradan müminlere şefaata olacağı çıkarımını yapan müellif, bu ayette hiç kimseye şefaatte bulunamayacağını savunan Mu'tezile'ye ret anlamı olduğunu belirtir. Çünkü ona göre "*Allah'ın izni dışında*" ifadesi, Cenâb-ı Hak'ın bazı kimselere bu hakkı vereceğini ispat etmektedir.¹⁵⁴

Neseî'nin burada kendilerine şefaati reddettikleri şeklinde bir görüş isnat ettiği Mu'tezile'nin kendi kaynaklarına bakıldığında genel eğilimlerine ulaşmak mümkündür. Burada onların daha çok günahkârı cehennemden kurtaracak şefaati reddettikleri görülmektedir. Bu zevattan biri olan Ebü'l-Kâsım el-Belhî el-Kâ'bî (öl. 319/931), Haşviye'nin ve Mürcie'nin büyük günah sahibini cehennemden çıkaracak şekilde kabul ettikleri bir şefaata anlayışını Mu'tezile'nin reddettiğini, bununla birlikte küçük günah sahibine yönelik şefaati ise kabul ettiğini belirtir.¹⁵⁵ Kâdî Abdülcebâr da, Hz. Peygamber'in, ümmeti için şefaata edeceği hususunda bir ihtilaf olmadığını kaydettikten sonra yaptığı bir ayırım üzerinden kendilerinin fasıkı cehennemden kurtaran şefaati reddettiklerini söyler. Bir vesile ile Ebû Hâşim el-Cübbâî'nin ise (öl. 321/933) günahı ısrar eden kişiye de şefaatin güzel olacağı görüşünü savunduğunu belirtir.¹⁵⁶ Yine Mutezilî bir çizgi üzere görüş beyan eden Sâhib b. Abbâd da (öl. 385/995) şefaati kabul ettiklerini, ancak bunun zalimlere değil, kendisinden razı olunan kişilere dönük olacağını kaydeder. Böylece günahına tevbe etmeden ölen kişiye dönük bir şefaata olmayacakken aksi durumdaki mümine şefaatin gerçekleşebileceğini ihsas etmiş olur.¹⁵⁷ Yine meşhur Mu'tezilî müfessir

¹⁵³ el-Bakara 2/255.

¹⁵⁴ Ömer Neseî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 3/326.

¹⁵⁵ Ebü'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-makâlât ve meahû uyûnü'l-mesâil ve'l-cevâbât*, thk. Hüseyin Hansu-Raciî Kürdi-Abdülhamid Kürdi (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi (KURAMER); Amman: Darü'l-Feth, 1439/2018), 402-403.

¹⁵⁶ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 687-688.

¹⁵⁷ Sâhib b. Abbâd Ebü'l-Kâsım İsmail b. Abbâd b. Abbas Talekânî, "*el-İbâne an mezhebi Ehli'l-adl bi-hüceci'l-Kur'ân ve'l-akl*", *Nefâisü'l-mahtûta*, thk. Muhammed Hasan Al-i Yasin, Necef: Matbaatü'l-Haydariyye, 1371/1952), 23-24.

Zemahşerî de benzer bir tavır sergiler. Bu manada Bakara suresi 2/48. ayetini, günahkâr müminlere dönük bir şefaât olmayacağına delil olarak kullanır. Ona göre burada bir fiilin terki veya işlenmesine bağlı olarak oluşan ihlalin doğurduğu zararın ödenmesi nefyedildikten sonra birilerinin birilerine şefaati de nefyedilmiştir. İlgili ifade biçiminden günahkârlara yönelik bir şefaatin olmayacağı anlaşılmaktadır.¹⁵⁸ Zemahşerî, başka bir ayetin (en-Necm 53/26) tefsirinde ise kişinin sevabının artmasına dönük bir şefaati kabul ettiğini gösteren bir ifade kullanır.¹⁵⁹

Şefaât konusunda Ehl-i sünnet kaynakları da Mu'tezile'ye birtakım görüşler isnat ederler. Bunlardan birine göre Mu'tezile'nin bir kısmı şefaati inkâr ederken; bir bölümü onu hiç günahı olmayan, bir kısmı küçük günahı bulunan, diğer bölümü ise günahına tevbe eden kişiye tahsis ederler.¹⁶⁰ Bu hususta Eş'arî'nin de günahkâr müminlere şefaât olacağını dile getirdikten sonra Hz. Peygamber'in, cennete sokmak suretiyle değil, derecelerini yükseltmek üzere ilgili kişilere şefaât edeceği yönünde (farazi) bir itiraz ortaya attığı görülür. Buradan onun da en azından bir kısım zevatını dikkate alarak Mu'tezile'nin, şefaati derecenin yükseltilmesi olarak gördüklerini hisas ettiği anlaşılmaktadır.¹⁶¹

Ebü'l-Meâlî el-Cüveynî de (öl. 478/1085) bu konuda aktardığı delilleri takiben şefaatin kişinin günahlarını düşürmeyip sadece derecesini yükselteceği şeklindeki görüşün yanlışlığına dikkat çekerken, Mu'tezile'nin nasıl bir şefaât anlayışına sahip olduğunu gösterir.¹⁶² Ömer Neseffî'nin hocalarından Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî de (öl. 493/1100) Mu'tezile'nin tevbe etmeden ölen kişinin ebedi cehennemde kalacağı hususunda ittifak ettiğini belirtirken onlara aynı anlayışı nispet eder.¹⁶³ Ehl-i sünnet'ten farklı olarak Mu'tezile'nin şefaati kabul etmediğini belirten Nüreddîn es-Sâbûnî ise doğrudan onların şefaati reddettiğini

¹⁵⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 75-76.

¹⁵⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 677.

¹⁶⁰ Bâkılânî, *Temhîdü'l-evâil*, 427.

¹⁶¹ Ebü'l-Hasen Ali b. İsmâil b. İshâk el-Eş'arî, *el-İbâne an usûli'd-diyâne*, thk. Fevkiye Hüseyin Mahmûd (Kahire: Dârü'l-Ensâr, 1393/1973), 241-242.

¹⁶² Ebü'l-Meâlî Rüküddîn Abdülmelik el-Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd ilâ kavâtü'l-edilleti fi usûli'l-i'tikad*, thk. Muhammed Yusuf Mûsâ-Ali Abdülmünim Abdülhamid (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1369/1950), 395.

¹⁶³ Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin el-Pezdevî, *Usulü'd-dîn*, thk. Hans Peter Linss (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türas, 1424/2003), 135.

söylemiş olur.¹⁶⁴ Açıkçası Mu'tezile'nin genel anlamda tevbe etmeden ölen büyük günah sahibine şefaati reddetmesinden ötürü olsa gerek Ömer Neseî örneğinde olduğu üzere kimi Ehl-i sünnet uleması onlara doğrudan şefaati inkâr görüşünü nispet etmişlerdir.

Öte yandan Neseî, mezkûr ayeti (el-Bakara 2/255) daha çok müminlere yönelik şefaatin gerçekleşeceği ekseninde ele alırken, kimi zevat onu ilahî azametın vurgulanması üzerinden değerlendirir. Bunu hem Mu'tezile hem de Ehl-i sünnet müfessirlerinde görmek mümkündür. Örneğin Zemahşerî, bu ayeti Allah'ın izin verdikleri dışında hiç kimsenin konuşmaya cesaret edememesi üzerinden O'nun büyüklüğüne yapılan bir vurgu olarak yorumlar.¹⁶⁵ Alûsî de, ayetteki ilgili soru edatının istifham-ı inkârî olduğunu belirttikten sonra bu ilahî kelâmdan Cenâb-ı Hakk'ın büyüklüğünün (kibriyâ) murat edildiğini söyler. İnat ve mücadele içerisinde Allah'ın isteğine karşı gelecek bir kişinin olması bir tarafa, boyun eğme ve şefaahat üzerinden dahi kimsenin O'na, kendi muradının dışında bir şey yaptıramayacağını kaydeder.¹⁶⁶

Ömer Neseî, mezkûr ayetin (el-Bakara 2/255) tefsirinde kimlerden şefaahat beklendiğine dönük açıklamalar yaparken kâfirlerin bu noktadaki beklentilerine de işaret eder. Bu anlamda onların kıyamet gününde meleklerden veya başka birtakım kimselerden şefaahat umduklarına dikkat çeker. Bu beklentilerinin karşılık bulmayacağına vurgu yapmaktan da geri durmaz. Aynı zamanda ilgili ayet bağlamında kendilerinden şefaahat umulan kişilerin Allah'ın ilmine dair bir malumatları bulunmadığını da ilave eder. Buna bağlı olarak kullarının fiillerini bilen ve bu eylemlerine göre onlara mukabele edecek olan Allah'ın bu durumuna karşılık, kendilerinden şefaahat umulan kişilerin bunları bilmediğinden dolayı kimlerin şefaahate layık olup olmadıklarını da bilemeyeceklerini söyler. Burada onların Allah'ın izni olmadan şefaahat edemeyeceklerine dikkat çekerken meleklerin ancak Allah'ın emrine göre hareket ettiğini bildiren ayete¹⁶⁷ atıf yaparak görüşünü teyit eder.¹⁶⁸

---

¹⁶⁴ Sâbûnî, *Kitabü'l-bidâye*, 144.

¹⁶⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 145.

¹⁶⁶ Alûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 3/9.

¹⁶⁷ el-Enbiyâ 21/27.

¹⁶⁸ Ömer Neseî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, 3/326-327.

Sonuç

Temel İslâm ilim dallarının tümünde eser veren, Mâtürîdî ulemanın kaleme aldığı en geniş tefsirlerden birini yazan, adını ise daha çok akaid risalesiyle duyuran Ömer Neseffî, bu şöhretine rağmen kelâmî görüşleri itibariyle çok fazla incelenmemiş bir zattır. Risalesinin muhtasarlığından ötürü orada itikadî görüşlerine uzun uzadıya yer veremeyen müellif, bu alandaki düşüncelerini daha çok tefsirleri vasıtasıyla ortaya koymuştur. Onun bu meyanda görüş beyan ettiği konulardan biri de şefaât meselesi olmuştur.

Ömer Neseffî'nin şefaât hakkındaki görüşlerine, geçmiş birikime en fazla atfı yapılan ilim dallarından biri olan tefsir sahasında yer vermesi, bu konudaki özgünlüğünü tespit hususunda bir sıkıntı oluşturmaktadır. Diğer yandan meseleye dair serdettiği görüşler, elbette sahip olduğu kimliği göstermesi ve bir ilmî geleneği sürdürmesi noktasında önem arz etmektedir. İşte müellif de bu konuda Ehl-i sünnet kimliğini izhar etmiş ve bu ekolün mensuplarının sıklıkla yaptığı gibi Mu'tezile'ye muhalefet anlayışını devam ettirmiştir. Bu yaklaşım üzerinden ilgili ayetleri, günahkâr müminlere cehennemden kurtuluşu da kapsar şekilde şefaât edilecekken, kâfirlerin bundan mahrum kalacağı ekseninde tefsir etmiştir. Bu yorumlarında kimi zaman söz konusu ayetleri Ehl-i sünnet'in temel yaklaşımına uygun bir kanıt haline getirmiş, kimi zaman da aksi düşünceyi savunan Mu'tezile'nin anlayışına cevap mahiyetine büründürmüştür.

Ömer Neseffî, şefaâtle ilgili ayetleri tefsir aşamasında onu mutlak şekilde reddeden ilahî kelâm örneklerinden müminlere yönelik şefaât kanıtı çıkarttığı gibi onu ilahî rızaya mazhar olacak kimselere tahsis eden ayetlerden de kâfirlere şefaâtin olmayacağı yönünde bir delil tesis edebilmiştir. Konuyla ilgili bütün ayetlerin birbiriyle irtibatlı şekilde incelenmesinin neticesinde bu sonuca ulaştığı için, onun bu yaklaşımında bir sıkıntı bulunmamaktadır. Ayrıca hadisler üzerinden zihninde belirlediği şefaât anlayışı da söz konusu ayetleri izah edildiği şekilde açıklamasında etkili olmuşa benzemektedir.

Ömer Neseffî'nin şefaât ayetlerini yorumlayışında neredeyse tüm müfessirlerde örneği görüldüğü üzere önceki ulemanın yaptığı tefsirlerin çok büyük bir payı bulunmaktadır. Ortak bir dil yakalanması, belirli bir

ilmî geleneğin aktarılması ve yaşatılması hususunda bu anlayış, faydalı bir yol olmakla birlikte kimi zaman ilmî zenginliğin azalmasına ve tekrarların alabildiğince çoğalmasına da neden olabilmektedir. Ayrıca bu yaklaşım bütüncül bir okuma yapılmadığında bazen de bir ayetin yorumunda getirilen bir izahın konuyla ilgili diğer ayetlerin tefsirinde yapılan açıklamaları zahiren sıkıntılı hale getirebilmektedir. Bu zahiri sıkıntının örneğini bir şefaata ayetinin tefsirinde müşriklerin şefaata beklentisini dünyevî alana hasreden bir yoruma yer verip, konuyla ilgili diğer ayetlerde onların ahiretteki şefaata umutlarının boşa çıkacağı açıklaması getiren Ömer Neseî'de de görmek mümkündür. İşte bu noktada meselenin başka boyutlarıyla birlikte izah edilip zahiren görünen o çatışmanın giderilmesi gerekmektedir.

Ömer Neseî diğer meselelerde olduğu gibi şefaata konusunda da geçmiş birikimden çokça yararlanmakla birlikte bu mevzuda halefi olacak olan ulemaya kaynaklık da etmiş benzemektedir. Bu manada Ebü'l-Berekât en-Neseî'nin tefsirinde kullandığı bazı ifadeler onun cümleleriyle neredeyse tamamen örtüşmektedir. Her ne kadar bu benzerlik onların hepsinin beslendiği muhtemel önceki bir kaynak ile izah edilebilirse de, burada hemen akla haleflerinin ondan istifade etme ihtimali gelmektedir. Bütün bu durumlar göz önüne alındığında Ömer Neseî'nin şefaata konusunda en azından öncekilerle sonrakiler arasında bir köprü vazifesi gördüğünü ve ilmî birikime bir katkı sunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Kaynakça

- Alûsî, Ebü's-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdullâh b. Mahmûd. *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-seb'î'l-mesânî*. 30 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.
- Aslantürk, Ayşe Hümeýra. "Neseî, Necmeddîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 571-573. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed Basrî. *Temhîdü'l-evâil ve telhîsü'd-delâil*. thk. İmâdüddîn Ahmed Haydar. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafîyye, 1407/1987.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseýin b. Ali. *es-Sünenü'l-kübra*. thk. Muhammed Abdülkadir Ata. 11 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 1424/2003.
- Beyzâvî, Ebû Saîd Nâsîrüddîn Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-tenzil ve esrârü't-te'vîl*. haz. Muhammed Abdurrahmân el-Maraşlı. 5 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.
- Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim Cu'fî. *el-Câmiü's-sahîh Sahîhu'l-Buhârî*. haz. Bedreddin Çetiner. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Bursevî, İsmâil Hakkı b. Mustafa el-Hanefî el-Halvetî. *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'an*. tsh. Abdullatif Hasan Abdurrahmân. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1439-40/2018.

- Cüveynî, Rüknuddîn Abdülmelik Ebü'l-Meâlif. *Kitâbü'l-İrşâd ilâ kavâtî'l-edilleti fi usûl'l-i'tikad*. thk. Muhammed Yûsuf Mûsâ-Ali Abdülmünim Abdülhamid. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1369/1950.
- Dâvûdî, Şemseddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1983.
- Düzenli, Yaşar. *Üslub ve Semantik Açından Kur'an ve Şefaât*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2. Basım, 2008.
- Ebü Dâvûd, Süleyman b. Eşâs es-Sicistânî. *es-Sünen*. haz. Bedreddin Çetiner. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Ebussuûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî. *Tefsîru Ebi's-suûd=İrşâd-ı akl-ı selîm ilâ mezâye'l-Kur'ani'l-Kerim*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, ts.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasen Ali b. İsmâil b. İshâk. *el-İbâne an usûl'd-diyâne*. thk. Fevkiye Hüseyin Mahmûd. Kahire: Dârü'l-Ensâr, 1393/1973.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tahir Meccüddîn Muhammed b. Yakûb b. Muhammed. *Tenvîrû'l-mikbâs min tefsîri İbn Abbas*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1412/1992.
- Hamevî, Ebü Abdullâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdullâh Hamevî Bağdâdî Rûmî Yâkût. *Mu'cemü'l-üdebâ*. thk. İhsan Abbas. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1993.
- Hindî, Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân Müttakî. *Kenzü'l-ummâl*. nşr. Bekri Hayyanî-Saffet Sakka. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 5. Basım, 1405/1985.
- Irakî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdurrahim b. Hüseyin. *Tarhû't-tesrib fi şerhi't-takrîb*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, ts.
- İbn Ebü Hâtîm, Ebü Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*. thk. Esad Muhammed et-Tayyib. 10 Cilt. Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1417/1997.
- İbn Fûrek, Ebü Bekr Muhammed b. Hasan b. Fûrek el-Ensârî. *Makâlâtü's-şeyh Ebi'l-Hasen el-Eş'arî*. thk. Ahmed Abdurrahim es-Sâyih. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 1425/2005.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî. *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*. Beyrut: el-Mektebû'l-İslâmî, 1423/2002.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râgîb. *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'an*. thk. Safvan Adnan Dâvûdî. Dimaşk: Dârü'l-Kalem; Beyrut: Dârü's-Şamiyye, 4. Basım, 1430/2009.
- Kâ'bî, Ebü'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî. *Kitâbü'l-makâlât ve meahû uyûnû'l-mesâil ve'l-cevâbât*, thk. Hüseyin Hansu-Racih Kürdi-Abdülhamid Kürdi. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi (KURAMER); Amman: Darü'l-Feth, 1439/2018.
- Kâdî Abdülcebbar, Ebü'l-Hasen b. Ahmed b. Abdülcebbar. *Şerhu-usûl'l-hamse*. thk. Abdülkerim Osman. Kahire: Mektebetü Vehbe, 3. Basım, 1416/1996.
- Kâtib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullâh. *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. tsh. Mehmed Şereftin Yalatkaya-Rifat Bilge el-Kilisî. 2 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, ts.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-müellifîn: terâcimu musannifi'l-kütübî'l-Arabiyye*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993.
- Konevî, Ebü'l-Müfeddâ İsmâüddîn İsmâil b. Muhammed b. Mustafa İsmâil Efendi, *Hâşiyetü'l-Konevî alâ tefsîri'l-Beyzâvî*. tsh. Abdullâh Muhammed Mahmûd Ömer. 20 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001.
- Kureşî, Ebü Muhammed Muhyiddîn Abdülkadir b. Muhammed. *el-Cevâhirü'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*. thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. 5 Cilt. Cize: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1413/1993.
- Kurtubî, Ebü Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1427/2006.
- Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Zeynülsîlâm Abdülkerim b. Hevâzin. *Tefsîru'l-Kuşeyrî=Letâifü'l-işârât*. thk. Abdüllatif Hasen Abdurrahmân. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 2007.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed. *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*. tsh. Muhammed Bedreddin Ebü Firâs en-Na'sanî. Kahire: Matbaatü's-Saade, 1324.
- Mâtürîdî, Ebü Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Mâtürîdî Semerkandî. *Te'vilâtü'l-Kur'an*. thk. Ertuğrul Boynukalın v.dğr. 18 Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2006.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb. *Tefsîru'l-Mâverdî: en-Nuket ve'l-uyûn*. thk. Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Mücâhid, b. Cebr Ebü'l-Haccâc el-Mekkî el-Mahzûmî. *Tefsîrû'l-İmâm Mücâhid b. Cebr*. thk. Muhammed Abdüsselâm Ebü'n-Nîl. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-İslâmî el-Hadîse, 1410/1989.

- Müslim, b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmiü's-Sahîh*. haz. Bedreddin Çetiner. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd. *Tefsîrû'n-Nesefî=Medârikü't-tenzil ve hakâikü't-te'vil*. thk. Yûsuf Ali Büdeyvi. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998.
- Nesefî, Ebû Hafs Necmeddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed. "Kitâbü'l-beyân an garîbi'l-Kur'ân". *Ömer Nesefî ve Kitâbü'l-Beyân an Garîbi'l-Kur'ân Adlı Eseri: Metin ve İnceleme*. haz. Huzeyfe Kocabaş. 1-146. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Nesefî, Ebû Hafs Necmeddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed. "Metnü'l-Akîdeti'n-Nesefiyye", *Semâniyetü mütûn fi'l-akîde ve't-tevhîd*. 51-59. Amman: Müessesetü Âl-i'l-Beyt, 2013.
- Nesefî, Ebû Hafs Necmeddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed. *Risâle fi beyâni'l-mezâhibi'd-dâle*. Ankara: Milli Kütüphane, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi, 03 Gedik 17584/3, 56b-63b.
- Nesefî, Ebû Hafs Necmeddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed. "es-Seb'iyyât-es-Sem'iyyât", *Necmeddin en-Nesefî ve Hadis İlmindeki Yeri (Es-Seb'iyyât-es-Sem'iyyât İsimli Yazma Eseri Özelinde)*. haz. Mehmet Bozkırlı. 1-110. İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Nesefî, Ebû Hafs Necmeddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed. *et-Teyisîr fi't-tefsîr*. thk. Maher Edîp Habbûş-Fâdî el-Magribî. 15 Cilt. İstanbul; Beyrût: Darü'l-Lübâb, 1440/2019.
- Nesefî, Ebû Hafs Necmeddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed. *Tilbetü't-talebe*. thk. Halid Abdurrahmân el-Ak. Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 1431/2010.
- Nisâbü'rî, Ebû Abdullâh İbnü'l-Beyyî' Muhammed Hâkim. *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*. thk. Mustafa Abdülkadir Ata. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım, 1422/2002.
- Pezdevî, Ebû'l-Yûsr Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin. *Usulü'd-dîn*. thk. Hans Peter Linss. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Tûras, 1424/2003.
- Râzî, Ebû Abdullâh Fahreddîn Muhammed b. Ömer Fahreddîn. *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*. 32 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1981.
- Sâbûnî, Ebû Muhammed Nûreddîn. *Kitâbü'l-bidâye mine'l-kifâye fi'l-hidâye fi usûli'd-dîn*. thk. Fethullah Huleyf. Kahire: Dârü'l-Maarif, 1969.
- Sâhib b. Abbâd, Ebû'l-Kâsım İsmail b. Abbâd b. Abbas Talekânî, "el-İbâne an mezhebi Ehli'l-adl bi-hüceci'l-Kur'ân ve'l-akl", *Nefâisü'l-mahtûta*, thk. Muhammed Hasan Al-i Yasin (Necef: Matbaatü'l-Haydariyye, 1371/1952.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim Nisâbü'rî. *el-Keşf ve'l-beyân=Tefsîrû's-Sa'lebî*. thk. Ebû Muhammed İbn Âşûr. 10 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâit-Türâsi'l-Arabî, 1422/2002.
- Semerkandî, Ebû'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed. *Tefsîru's-Semerkandî*. thk. Ali Muhammed Muavviz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celaleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1396/1976.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-kebir*. thk. Hamdi Abdülmeccid Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymîyye, 2. Basım, 1404/1983.
- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. *Tefsîrû't-Taberî=Câmiü'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*. thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî. 25 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hicr li't-Tibaa ve'n-Neşr, 1422/2001.
- Teftâzânî, Sa'düddîn. *Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefî*. thk. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ. Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1408/1998.
- Teymî, Ebû'l-Kâsım Kıvâmü's-sünne İsmâil b. Muhammed b. Fazl Talhî İsfahânî. *el-Hicce fi beyâni'l-mahacce ve şerhi akîdeti Ehli's-sünne*. thk. Muhammed b. Rebi' b. Hâdî Umeyr Medhalî. 2 Cilt. Riyad: Dârü'r-Raye, 1411/1990.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ. *es-Sünen*. haz. Bedreddin Çetiner. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî. *et-Tefsîrû'l-basîf*. thk. İbrâhim b. Ali el-Hasen. 15 Cilt. Riyad: Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Su3ud el-İslâmiyye, 1430.
- Zehebî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru al'İmâmi'n-nübelâ*. thk. Şuyab el-Arnaut-Hüseyin el-Esed. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzil ve uyûni'l-ekâvil fi vacûhi't-te'vil*. thk. Halil Me'mun Şeyha. Beyrut: Dârü'l-Marife, 3. Basım, 1430/2009.

Ziriklî, Hayreddîn. *el-A'lâm: Kamûsu terâcim li-eşherî'r-ricâl ve'n-nisâ min'el-Arab ve'l-müstarebîn ve'l-müsteşrik3ın*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 15. Basım, 2002.